

โยนิสมนสิการ

เรียบเรียงโดย พันเอกธงชัย แสงรัตน์



โยนิโสมนสิการ



เรียบเรียงโดย	: พันเอกธงชัย แสงรัตน์
ออกแบบปกหน้าและปกหลัง	: นายสรนัยน์ เตชอัครกุล
ภาพสวรรค์และนรก	: จิตกรรมฝาผนังอุโบสถ วัดจากแดง จังหวัดสมุทรปราการ
จัดพิมพ์ครั้งที่ ๒ โดย	: นายสันติ เตชอัครกุล
จำนวนพิมพ์	: ๒๐,๐๐๐ เล่ม เพื่อบูชาพระรัตนตรัย (พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์) และแจกเป็นธรรมทาน
สถานที่ติดต่อ	: โทรศัพท์ ๐๒-๗๒๑-๖๑๘๔ โทรสาร ๐๒-๓๒๑-๘๗๙๒
พิมพ์	: สาธิตพิมพ์การ ๙/๖๐๙ ต.กระทุ่มล้ม อ.สามพราน จ.นครปฐม โทร. ๐๒-๘๒๙-๒๕๕๒, ๐๘๕-๕๒๙-๕๘๗๑



โยนิโสมนสิการ

จัดพิมพ์ขึ้นเป็นอนุสรณ์งานสัมนาพระธรรมวินัย ครั้งที่ ๒๐
ของเครือข่ายพุทธบริษัทรักษาพระธรรมวินัย
ณ วัดพระธาตุหนองสามหมื่น จ.ชัยภูมิ
๔-๑๐ ก.ค. ๕๙

เรียบเรียงโดย พันเอกธงชัย แสงรัตน์

คำนำ

โยนิโสมนสิการ เป็นคำที่ข้าพเจ้าสนใจมาก เพราะโยนิโสฯ เป็นเหตุใกล้ของกุศลทุกระดับ เมื่ออ่านพระสูตรต่าง ๆ ได้พบคำนี้มีอยู่ทั่วไป ทั้ง ๓ ปีฏก หลังจากได้ศึกษาพระธรรมกับพระอาจารย์สมบัติ นันทิโก อยู่ ๔ ปี ก็ยิ่งเห็นความสำคัญของคำนี้ จึงพยายามรวบรวมเรื่องราวของโยนิโสฯ จากพระไตรปิฎกและอรรถกถา (ฉบับมหาภิกขุฯ) โดยมีวัตถุประสงค์ เพียงเพื่อนำเสนอผู้รู้ทั้งหลาย ได้โปรดช่วยวิเคราะห์ว่า คำนี้ เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติธรรมหรือไม่ การเรียบเรียงเรื่องนี้ ข้าพเจ้าได้รับความกรุณาจากพระอาจารย์สุนันต์ นันทิโก พระภิกษุผู้ไม่ประสงค์ออกนามรูปหนึ่ง อาจารย์ประณีต ก้องสมุทร อาจารย์จำรูญ ธรรมดา อาจารย์สุรพงศ์ เทพสุธา ช่วยตรวจสอบหลักฐานที่อ้างอิง ตลอดจนช่วยพิสูจน์อักษร จึงกราบขอบพระคุณพระอาจารย์และอาจารย์ดังกล่าวด้วยความเคารพยิ่ง

อนึ่ง การเรียบเรียงเรื่อง โยนิโสมนสิการ ข้าพเจ้าพยายามรักษาถ้อยคำสำนวนตามพระคัมภีร์เป็นหลัก ผู้ที่มีความรู้ทางธรรมะมาบ้าง อ่านเข้าใจได้ แต่บางท่านอาจเข้าใจยาก จึงขอแนะนำให้ท่านอ่านบทสุดท้ายก่อน ข้าพเจ้าได้สรุปเค้าโครงเรื่องไว้ด้วยภาษาง่ายๆ

ด้วยความปรารถนาดีต่อผู้อ่านเสมอ

พันเอก ธงชัย แสงรัตน์

๑ มกราคม ๒๕๕๙

๑๑๖/๑๖ หมู่ ๑ ต. ข้างเฝือก

อ. เมือง จ. เชียงใหม่ ๕๐๓๐๐

โทร ๐๘๐ ๔๙๕๐๒๒๒

คำอนุโมทนา

เมื่อประมาณกลางปี ๒๕๕๙ ผมได้รับหนังสือ “โยนิโส-มนสิการ” จากท่านพันเอกธงชัย แสงรัตน์ ซึ่งเป็นหนังสือเล่มเล็ก ๆ มีประมาณ ๗๐ กว่าหน้า ที่ท่านพันเอกธงชัย เป็นผู้เรียบเรียงขึ้น ส่วนตัวนั้นผมทราบดีว่า ท่านผู้การเป็นผู้ที่มีความรู้อย่างลึกซึ้งในพระไตรปิฎก อรรถกถาและคัมภีร์ในพระศาสนา ซึ่งเป็นปริยัติธรรมในพระพุทธศาสนา ผมตั้งใจอ่านตั้งแต่หน้าแรกจนถึงหน้าสุดท้าย เมื่ออ่านจบ จึงรู้สึกหนังสือเล่มนี้ แม้จะเป็นหนังสือเล่มเล็ก ๆ แต่เนื้อความในหนังสือนั้น เป็นสาระที่ยิ่งใหญ่เหลือเกิน

ประการแรก ท่านได้ลำดับ อธิบาย แจกแจง ขยายความ คำว่า “โยนิโสมนสิการ” ได้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ทุกประการ ผู้ที่ได้อ่านและได้ศึกษา สามารถที่จะเข้าใจและนำไปปฏิบัติได้โดยไม่ลำบากนัก

ประการที่สอง เนื้อหาในหนังสือทั้งเล่ม ท่านผู้การได้ศึกษา ลำดับ เรียบเรียง จากพระไตรปิฎก อรรถกถาและจากคัมภีร์มาตรฐานในพระศาสนา เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นต้น ผู้ที่ได้อ่านและสนใจ จะศึกษาพระธรรมให้กว้างขวางยิ่ง ๆ ขึ้นไป ก็สามรถที่จะค้นคว้าได้โดยง่าย เพราะท่านผู้การได้อ้างถึงพระสูตรต่าง ๆ แม้แต่ ข้อ หน้า ไว้อย่างชัดเจน

ด้วยเหตุผลโดยสรุปย่อ ๆ ดังกล่าวข้างต้น ผมจึงมีความเห็นว่า หนังสือ “โยนิโสมนสิการ” เล่มนี้ มีคุณค่ายิ่งใหญ่เหลือเกิน

จนสามารถที่จะกล่าวได้ว่า เป็นเสาหลัก เป็นรากแก้ว ของพระพุทธศาสนา ผมจึงมีความดำริในใจว่า หนังสือเล่มนี้น่าจะพิมพ์และเผยแพร่ให้พุทธบริษัทได้ศึกษาและปฏิบัติ เมื่อผมขออนุญาตจากท่านพันเอกธงชัย แสงรัตน์ ท่านก็เมตตาอนุญาตให้ผมจัดพิมพ์หนังสือ “โยนิโสมนสิการ” เล่มนี้ได้

ผมขออนุโมทนาบุญกับท่านพันเอกธงชัย แสงรัตน์ ที่ได้เรียบเรียงหนังสือ “โยนิโสมนสิการ” และขออนุโมทนาบุญกับผู้ที่ได้รับหนังสือ ที่ได้อ่านและปฏิบัติตามคำสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีการใคร่ครวญธรรมว่าอะไรเป็น โยนิโสมนสิการ อะไรเป็น อโยนิโสมนสิการ ธรรมใดทำไว้ในใจแล้วเป็นกุศล ธรรมใดทำไว้ในใจแล้วเป็นอกุศล และขอผลบุญทั้งหลาย จงเป็นเหตุปัจจัยให้ทุกท่านเข้าถึงประโยชน์ทั้ง ๓ ประการในพระพุทธศาสนา คือ ทิฏฐธรรมมิกประโยชน์ (ประโยชน์ในชาตินี้) สัมปรายิกัตถประโยชน์ (ประโยชน์ในชาติต่อไป) และปรমัตถประโยชน์ (ประโยชน์อย่างยิ่งคือพระนิพพาน) ด้วยกันทุกท่านเทอญ

นายสันติ เตชอัครกุล

๖ พฤศจิกายน ๒๕๕๙

อารัมภกถา

ข้าพเจ้าขอไหว้พระโลกนาถเจ้าผู้มีพระทัยเปี่ยมล้น ไป
ด้วยพระมหากรุณาธิคุณ เสด็จถึงฝั่งสาครคือ ญาຍธรรมได้แล้ว
ทรงแสดงธรรมอันละเอียดลึกซึ้ง มีนัยอันวิจิตร

ข้าพเจ้าขอไหว้พระธรรมอันสูงสุดที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ทรงบูชาแล้ว อันเป็นเหตุนำผู้สมบูรณ์ด้วยวิชาและจรณะออกไป
จากโลก

ข้าพเจ้าขอไหว้พระอริยสงฆ์ผู้สมบูรณ์ด้วยคุณ มีศีลคุณ
เป็นต้น ผู้สถิตมั่นอยู่ในมรรคและผล เป็นเนื่อบานบุญอันยอด
เยี่ยม... (ปรมัตถทีปนี อรรถกถา ช. เกร. คันถารัมภกถา)

อนึ่งบุญใดอันเกิดแต่การบูชาสรรเสริญคุณพระรัตนตรัย
ของข้าพเจ้าขอบุญนั้นจะเป็นพลวปัจจัยให้ข้าพเจ้าเรียบเรียงเรื่อง
โยนิโสมนสิการได้ถูกต้องตามพระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์
ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ด้วยเจตนาหวังให้
พระสัทธรรมของ พระผู้มีพระภาคเจ้า จงดดำรงสถิตสถาพรยั่งยืนนาน
ต่อไปในอนาคตกาลเทอญ

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทที่ ๑ โยนิโสมนสิการกับความคิด	๑ - ๗
บทที่ ๒ อุปายมนสิการ	๘ - ๑๐
บทที่ ๓ อุปปาทกมนสิการ	๑๑ - ๑๕
บทที่ ๔ การณมนสิการ	๑๖ - ๒๑
บทที่ ๕ ปถมนสิการ	๒๒ - ๒๓
บทที่ ๖ อโยนิโสมนสิการ	๒๔ - ๒๖
บทที่ ๗ โยนิโส ฯ เป็นยอดแห่งธรรม	๒๗ - ๓๔
บทที่ ๘ โยนิโส ฯ กับอินทริยสังวร	๓๕ - ๔๐
บทที่ ๙ โยนิโส ฯ กับการปฏิบัติธรรม	๔๑ - ๕๓
บทที่ ๑๐ อาหารของโยนิโส ฯ	๕๔ - ๕๙
บทที่ ๑๑ โยนิโส ฯ มากน้อยเพียงใด	๖๐ - ๖๖
บทที่ ๑๒ องค์ธรรมโยนิโส ฯ	๖๗ - ๖๙
บทที่ ๑๓ ปุจฉา - วิสัชนา	๗๐ - ๘๖

อักษรย่อในเล่ม

พระไตรปิฎกฉบับมหามกุฏฯ

ที.ปา. ที่นิกาย ปาฎิกวรรค	ขุ.ธ. ขุททกนิกาย ธรรมบท
ที.ม. ที่นิกาย มหาวรรค	ขุ.ชา. ขุททกนิกาย ชาดก
ม.ม. มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์	ขุ.เถร. ขุททกนิกาย เถรคาถา
ม.มุ. มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์	ขุ.อุ. ขุททกนิกาย อุทาน
ส.นิ. สังยุตตนิกาย นิทานวรรค	ขุ.อิติ. ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ
ส.ม. สังยุตตนิกาย มหาวรรค	ขุ.เถรี. ขุททกนิกาย เถรีคาถา
ส.ข. สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค	ขุ.ปฎิ. ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทา
ส.ส. สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	ขุ.ม. ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ส.สพ. สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค	ขุ.สุ. ขุททกนิกาย สุตตนิบาต
อญ.เอก. อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต	
อญ.ทุก. อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต	
อญ.ติก. อังคุตตรนิกาย ทิกกนิบาต	
อญ.จตุกก. อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต	
อญ.ฉก. อังคุตตรนิกาย ฉกกนิบาต	
อญ.สตตก. อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต	
อญ.อฏฐก. อังคุตตรนิกาย อฏฐกนิบาต	
อญ.นวก. อังคุตตรนิกาย นวกนิบาต	
อญ.ทสก. อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต	

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

บทที่ ๑

โยนิโสมนสิการ กับ ความคิด

พระธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา แบ่งออกเป็น ๓ ส่วน คือ ปรียัติศาสนา ปฏิบัติศาสนา และปฏิเวธศาสนา โยนิโสฯ เป็นธรรมที่ปรากฏทั่วไป โดยเฉพาะปฏิเวธศาสนาและปฏิบัติศาสนา โยนิโสฯ เป็นธรรมที่มีบทบาทสำคัญยิ่ง ดังในคัมภีร์ ขุ.อิติ. ปฐมเสขสูตร (ข้อ ๑๙๔) พระพุทธองค์ตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า

ธรรมอย่างอื่นอันมีอุปการะมากเพื่อบรรลุประโยชน์อันสูงสุด แห่งภิกษุผู้เป็นเสขะ เหมือนโยนิโสมนสิการไม่มีเลย ภิกษุเริ่มตั้งไว้ ซึ่งมนสิการโดยแยบคาย พึงบรรลุนิพพาน อันเป็นที่สิ้นไป แห่งทุกข์ได้

แม้ในพระวินัยปิฎก มหาวรรค (ข้อ ๓๕) พระพุทธองค์ ก็ทรงแสดงความสำคัญของ โยนิโสมนสิการ ไว้ ดังนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย เพราะตั้ง ความเพียรไว้โดยแยบคาย เราจึงบรรลุอนุตตรวิมุตติ (อรหัตตผลวิมุตติ) จึงได้ทำอนุตตรวิมุตติให้แจ้ง แม้พวกเธอก็บรรลุอนุตตรวิมุตติ เพราะกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย เพราะตั้งความเพียรไว้โดยแยบคาย

หลักฐานอีกแห่งหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่า โยนิโสฯ เป็นธรรมที่ปฏิบัติแล้ว ทำให้เข้าถึงปฏิจเวทศาสนา คือ อรรถกถา ม.มู สัพพาสวสังวรสูตร (หน้า ๑๕๘) กล่าวไว้โดยปริยายว่า โยนิโสฯ เป็นเสมือนประตูไปสู่ มรรคผลนิพพาน ดังนี้

บัณฑิตพึงเข้าใจว่า ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งปวง ย่อมมีแก่ภิกษุผู้รู้ อยู่ เพื่อยังโยนิโสมนสิการให้เกิดขึ้น

ข้อความในอรรถกถาและพระสูตรต่างๆ ที่นำมาข้างต้น แสดงว่า โยนิโสฯ เป็นปัจจัยหนึ่งที่สำคัญมาก ทำให้การเจริญกุศลไปถึงขั้น มรรคผล นิพพานได้ นอกจากนี้ โยนิโสฯ ยังมีบทบาทสำคัญต่อปฏิบัติศาสนา ดัง อรรถกถา ขุ.อ. อุปาติสูตร (หน้า ๖๕๑) กล่าวดังนี้

สมัยพุทธกาล ตลอดหนึ่งวันหนึ่งคืนในวันอุโบสถ ชาวเมืองสาวัตถีเข้าไปในพระวิหารเชตวัน เพื่อชำระอุโบสถ (อุโบสถศีล) ให้สะอาด และเพื่อพอกพูนโยนิโสมนสิการ

ข้อความในอรรถกถาดังกล่าว เป็นเสมือนลายแทงที่ชี้ขุมทรัพย์ให้กับชาวโลกยุคนี้ เพราะสมัยนี้ การปฏิบัติธรรมไม่มีโยนิโสมนสิการเลย วิธีปฏิบัติก็ต่างๆ กันไป ผู้ไม่ได้ศึกษาพระไตรปิฎก ตลอดจนอรรถกถา และฎีกามาก่อน ย่อมยากที่จะวินิจฉัยว่า แนวทางปฏิบัติใดผิดถูกประการใด ตรงตามพระธรรมวินัยหรือไม่ เพราะต่างก็อ้างว่ามาจากพระไตรปิฎกด้วยกันทั้งนั้น แต่วิธีปฏิบัติกลับต่างกันไป ดังในวงการปฏิบัติธรรม ยังมีการโต้เถียงกันอยู่

ดังนั้น ข้อความที่ว่า ชาวสาวัดตีเข้าไปในพระเชตวันวิหาร ในวันอุโบสถ เพื่อพอกพูนโยนิโสฯ ข้อความนี้ทำให้เห็นภาพการปฏิบัติธรรมของบุคคลสมัยพุทธกาล ว่าท่านปฏิบัติธรรมกันอย่างไร

ความหมายของโยนิโสมนสิการ

โดยศัพท์ โยนิโสมนสิการ ประกอบไปด้วยคำ โยนิโส กับ มนสิการ โยนิโส มาจาก โยนิ แปลว่า เหตุ, แหล่งเกิด, ปัญญา แยกคาย ส่วน มนสิการ อรรถกถา ธรรมสังคณี (หน้า ๓๕๐) แปลว่า การกระทำไว้ในใจรวมความแล้ว แปลว่า การกระทำไว้ในใจโดยแยกคาย หรือ การใส่ใจโดยอุบายแยกคาย

โยนิโสมนสิการเป็นความคิด

ความหมายตามพญฺชนะดังกล่าว แสดงว่า โยนิโสฯ เป็นเรื่องของความคิด ดัง อรรถกถา ม.มู. สัพพาสวสังวรสูตร (หน้า ๑๕๗) แสดงไว้ชัดเจนว่า โยนิโสฯ เป็นความคิด ดังนี้

ที่ชื่อว่า โยนิโสมนสิการ ได้แก่การกระทำไว้ในใจโดยอุบาย การกระทำไว้ในใจโดยอุกทาง การนึก การน้อมนึก การผูกใจ การใส่ใจ การทำไว้ในใจ ฯลฯ

หลักฐานอีกแห่งหนึ่งใน อรรถกถา ขุ.อติ. ปฐมเสขสูตร (หน้า ๑๑๘) แสดงว่า โยนิโส๑ เป็นเรื่องการตรึกนึกคิด ดังนี้

บทว่า เอวํ พหุปการํ ยถยิํ โยนิโสมนสิกาโร ได้แก่ มนสิการ โดยอุบาย มนสิการโดยคลองธรรม มนสิการโดยนัย ในอนิจจลักษณะ เป็นต้นว่า เป็นของไม่เที่ยง หรือ การพิจารณา การตามพิจารณา การรำพึง การใคร่ครวญ การใส่ใจ อนุโลมในของไม่เที่ยง นี้ชื่อว่า โยนิโสมนสิการ

คำว่า คิด มาในศัพท์ต่างๆ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น จินตะ อวชชนะ วิตักกะ สังกัปปะ เป็นต้น

อิทธิพลของความคิด

บรรดาปัจจัยทั้งหลายที่มีผลต่อชีวิตสัตว์โลกนั้น ความคิดมีอิทธิพลมาก สัตว์จะไปเกิดในภพภูมิใดก็เพราะความคิดพาไป ถ้าโกล้ตายคิดไม่ดี อกุศลจิตก็พาไปสู่ทุคติ ถ้าคิดดี กุศลจิตก็พาไปสู่สุคติ ครั้นเกิดมาแล้ว จะเป็นสัตว์ประเภทใด รูปร่างอย่างไร จะสุขหรือทุกข์อย่างไร ก็เป็นผลมาจากความคิด แม้รรคผลก็มาจากความคิด

ความคิดของปุถุชนทั่วไป มี ๒ ประเภท ดังนี้

ความคิดฝ่ายกุศล เรียกว่า กุศลวิตก ได้แก่ เนกขัมมวิตก อพยาบาทวิตก อวิหิงสาวิตก ความคิดนี้ ยิ่งคิด ยิ่งตรึก ยิ่งทำไว้ในใจเสมอ ก็ทำให้อกุศลหายไป กุศลเจริญขึ้น

ความคิดฝ่ายอกุศล เรียกว่า อกุศลวิตก เช่น กามวิตก พยาบาท-
วิตก วิหิงสาวิตก ความคิดประเภทนี้ ยิ่งคิด ยิ่งตริก ก็ทำให้อกุศลหายไป
อกุศลเจริญขึ้น

ใน ม.มู. เทวธาวัตถกสูตร (ข้อ ๒๕๒ หน้า ๒๑๖-๒๑๗) พระ
พุทธองค์ทรงแสดงให้เห็นอิทธิพลของความคิดไว้ ดังนี้

**ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุยิ่งตริก ยิ่งตรง ถึงวิตกใดมาก ๆ
เธอก็จะน้อมใจไปข้างวิตกนั้น ๆ ฯลฯ**

เช่น ถ้าตริกถึงกามวิตกมาก ๆ ก็จะทำให้ใจโน้มไปใน รูป เสียง
กลิ่น รส สัมผัส ซึ่งจะทำให้ละเนกขัมมวิตก เป็นต้น

**ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย หากเราจะตริกตรงถึงเนกขัมมวิตกนั้น
ตลอดทั้งกลางวันทั้งกลางคืน เราก็ไม่เห็นภัยอันบังเกิดขึ้นจาก
เนกขัมมวิตกนั้นเลย**

โยนิโสฯ ตามนัย พระอภิธรรม-พระสูตร

โยนิโสฯ ตามนัยพระอภิธรรม กล่าวเป็นหลักการทั่วๆ ไป ว่า
“ความคิดใดๆ ของบุคคลใดๆ ที่เป็นเหตุให้เกิดกุศลจิต เช่น เกิดเมตตา
เป็นต้น ความคิดนี้เป็น โยนิโสฯ” ดังนั้นไม่ว่าบุคคลใด เชื่อชาติใด
ศาสนาใด ต่างเคยโยนิโสฯ มาแล้วทั้งนั้น เพราะทุกคนเคยมีกุศลจิต
มาแล้ว เช่น เคยให้ทาน เป็นต้น

ในคัมภีร์มีล้นทปัญหา พระนาคเสนเถระกล่าวว่า แม้สัตว์
เดรัจฉาน เช่น แพะ แกะ โค กระบือ ก็มีโยนิโสฯ บ้างในบางครั้ง เช่น
กุศลจิตเกิดเมื่อให้นมลูก เป็นต้น โยนิโสฯ ดังกล่าว เป็นไปตาม
ธรรมชาติ โดยไม่รู้ตัว ย่อมเกิดไม่มาก เกิดไม่บ่อย โอกาสพัฒนาให้
เพิ่มขึ้นจึงไม่มี

ส่วนโยนิโสฯ ตามนัยพระสูตร แม้มีหลักการเดียวกันกับพระ
อภิธรรม แต่โยนิโสฯ ในพระสูตร มุ่งไปที่ โยนิโสฯ ให้เกิดกุศลชั้นสูง
ตั้งแต่กามาวจรกุศล ขึ้นทาน ขึ้นศีล ไปจนถึงโลกุตตรกุศล

ในพระสูตรทั่วไป พระพุทธองค์ทรงแสดง ลักษณะ เหตุเกิด
ความดับ คุณโยนิโสฯ โทษโยนิโสฯ เพื่อยังพุทธบริษัทให้เกิดปัญญา
รู้วิธีเพิ่มพูนโยนิโสฯ เพื่อให้เกิดโลกุตตรกุศล

ประเภทโยนิโสมนสิการ

ในพุทธธรรม ฉบับปี ๔๑ (หน้า ๖๗๐) พระเดชพระคุณพระพรหม
คุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้รวบรวมความหมายของโยนิโสฯ จากพระ
บาลี จากอรรถกถาและฎีกา แสดงลักษณะความคิดที่เป็นเหตุใกล้ให้
กุศลเกิดไว้ ๔ ประเภท ดังนี้

๑. อุปายมนสิการ เป็นการกระทำไว้ในใจ หรือความใส่ใจด้วย
ความแยบคาย หรือฉลาดคิด อันเป็นเหตุใกล้ให้กุศลเกิด เช่น คิดแล้ว
ทำให้เข้าถึงความจริง หรือคิดแล้ว เปลี่ยนอกุศลมาเป็นกุศลได้ หรือทำ
ให้กุศลที่มีอยู่ มีมากยิ่งขึ้น เป็นต้น

๒. ปณมณสิการ เป็นการกระทำไว้ในใจ หรือความใส่ใจให้อยู่ในแนวทางที่ถูกต้อง เช่น คิดในกรอบของกุศลกรรมบถ ๑๐ หรือคิดอยู่ในครรลองของไตรสิกขา หรือในกรอบของไตรลักษณ์ ความคิดนี้เป็นเหตุใกล้ให้กุศลจิตเกิด เป็นต้น

๓. การณมณสิการ เป็นการกระทำไว้ในใจ ในเชิงวิเคราะห์จึงเป็นการคิดค้นหาความจริง หรือคิดสอบสวนหาเหตุผล ดังในคัมภีร์สุตฺตปิฎก พระโพธิสัตว์ มีปฏิจาสัมปทาเป็นอารมณ์ ทรงวิจยค้นหาสัจจะว่าอะไรหนอ เป็นเหตุให้อุปาทานขันธ์ ๕ เกิด ขาติแล้วขาติเล่า เป็นต้น

๔. อุปาทกมณสิการ เป็นความคิดที่ทำให้เกิดผล เช่น กลัวภัยในวัฏฏะ เมื่อคิดถึง ขาติ ขรา มรณะ หรือเกิดวิริยะ เมื่อได้อ่านจริยาปิฎก เล่าถึงสมัยพระโพธิสัตว์สละราชสมบัติออกบวชเป็นฤาษีอยู่ในป่า ต้องเสวยแต่ผลไม้ ใบไม้ รากไม้ อยู่ในกระท่อมใบไม้ แต่ก็บำเพ็ญเพียรจนได้มานสมบัติ แต่ยุคนี้ เราเจริญสมาธิในห้องแอร์ มีอาหารบริบูรณ์ แล้วเราจะไม่เพียรปฏิบัติให้ได้มานบ้างหรือ?

รายละเอียดของแต่ละประเภทความคิด จักได้กล่าวในบทต่อไป

.....

บทที่ ๒

อุปายมณสีการ

อุปายมณสีการ เป็นความคิดที่ฉลาด คิดได้แยบคาย คิดแล้วแก้
อกุศลจิตมาเป็นกุศลจิต หรือเปลี่ยนอกุศลวิบากมาเป็นกุศลวิบากได้
หรือคิดแล้วแก้ปัญหาชีวิตได้ ดังเรื่องเพชฌฆาตเคราะห์แดง ใน คัมภีร์ ขุ.ธ.
(ข้อ ๑๘) ดังนี้

มีบุรุษผู้หนึ่งชื่อ ตัมพทาสฏิกะ มีตาเหลือกเหลือง มีเคราะห์แดง เขามี
อาชีพร่วมกับโจร ๕๐๐ ต่อมาชาวเมืองราชคฤห์ร่วมกับราชบุรุษช่วยกัน
จับโจรเหล่านั้นไว้หมด พระราชาและมหาอำมาตย์วินิจฉัยโทษ ตัดสิน
ลงโทษให้ตัดศีรษะโจรเหล่านั้นด้วยขวาน จึงประกาศกับโจรเหล่านั้นว่า
ถ้าผู้ใดรับอาสาเป็นคนฆ่า ผู้นั้นก็จะไม่ต้องรับโทษ ปรากฏว่า บุรุษผู้มี
ฉายาโจรเคราะห์แดงคนเดียวที่รับอาสา เขาจึงไม่ต้องรับโทษ และยังได้รับ
การแต่งตั้งเป็นเพชฌฆาตฆ่าโจรประจำเมืองด้วย เขาทำหน้าที่นี้อยู่จน
แก่เฒ่า ได้ประหารโจรอยู่ ๕๐ ปี จึงถูกปลดออกจากหน้าที่

ในวันที่พ้นหน้าที่ เขาฉลองด้วยการอาบน้ำแต่งตัว นุ่งห่มผ้าใหม่
จัดเตรียมอาหารที่ประณีต มียาคุเจื่อน้ำนมเป็นต้น และในวันนั้นเอง
พระสารีบุตรเถระออกจากสมาบัติ พิจารณาแล้วเห็นว่า ควรไปสงเคราะห์
นายตัมพทาสฏิกะ จึงถือบาตรไปยืนที่ประตูบ้าน เมื่อนายตัมพทาสฏิกะ
เห็นพระเถระ ก็เกิดความเลื่อมใส เขามณสีการโดยแยบคายว่า

“เราได้ฆ่ามนุษย์เป็นจำนวนมาก บัดนี้เราก็มียาคูที่ประณีต
พระเถระก็มาขึ้นอยู่ที่ประตูเรือนของเรา เราควรถวายไทยธรรมแก่
พระคุณเจ้า”

เขาจึงถวายยาคุแก่พระสารีบุตร พระเถระรับถวายยาคุแล้ว เมื่อทำ
กัตตกิจเสร็จ ได้อนุโมทนาแก่เขา แต่นายตัมพทาฐิกะมีจิตฟุ้งซ่าน
เพราะสิ่งสมอกุศลกรรมมายาวนาน ไม่อาจทำจิตให้ไปตามกระแสธรรม
เทศนานั้น พระเถระจึงถามเขา ดังนี้

พระสารีบุตร “เหตุใดท่านจึงไม่อาจทำจิตให้ไปตามธรรมเทศนา”

ตัมพทาฐิกะ “ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าทำกรรมหยาบช้า มาสิ้นกาล
นาน มนุษย์เป็นอันมากถูกข้าพเจ้าฆ่าตาย ข้าพเจ้ามีวาระลึกถึงกรรม
ของตนนั้นอยู่ (อโยนิโสฯ) จึงไม่อาจทำจิตให้ไปตามเทศนาของ
พระผู้เป็นเจ้าได้”

พระสารีบุตรผู้มีปัญญา ได้อนุเคราะห์นายตัมพทาฐิกะ โดยออก
อุบาย แก้ไขเปลี่ยนความคิดที่เป็น อโยนิโสมนสิการ ของเขา ให้มาคิด
แบบ โยนิโสมนสิการ ด้วยการตั้งคำถาม ดังนี้

พระสารีบุตร “อุบาสก ท่านได้กระทำตามชอบใจตน หรือถูก
คนอื่นให้กระทำเล่า?”

นายตัมพทาฐิกะ “ท่านผู้เจริญ พระราชาให้ข้าพเจ้าทำ”

พระสารีบุตร “อุบาสก เมื่อเป็นเช่นนั้น อกุศลกรรม จะมีแก่ท่าน
อย่างไรหนอ?”

นายตัมพาทฐิเกฟังพระเถระแล้ว วิปฏิสาร คือ ความร้อนใจใน
ปณาดิ बात ของเขาก็หมดไป จึงกล่าวกับพระเถระว่า

“ท่านผู้เจริญ ถ้ากระนั้น ขอท่านจงกล่าวธรรมเถิด”

อุบาสกนั้น เมื่อพระเถระแสดงธรรมและทำอนุโมทนา จิตของเขา
มีอารมณ์เป็นหนึ่ง ฟังธรรมอยู่ ยังขันติเป็นไปโดยอนุโลม (คล้ายตาม
อริยสัจ)

อรรถกถาเล่าว่า เมื่อนายตัมพาทฐิเกฟังธรรมแล้ว ขณะเดินกลับ
จากไปส่งพระสารีบุตรเถระ เขาถูกโคแม่ลูกอ่อนขวิดตาย เมื่อทำกาละ
แล้ว ก็ไปบังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต

การที่อุบาสกผู้นี้ ได้ทำบาปมาตลอดชีวิต ครั้นตายลง ได้ไปเกิดใน
สุคติภูมิ บันเทิงอยู่ในสวรรค์ชั้นสูงเช่นนี้ ด้วยอาศัย โยนิโสฯ ที่เปลี่ยน
อกุศลวิบาก มาเป็นกุศลวิบากนั่นเอง

จากตัวอย่างที่ยกมานี้ ทำให้เห็นความสำคัญของความคิด พระผู้มี
พระภาคเจ้าตรัสว่า ผู้ใดมีปัญญา รู้วิธีการกับความคิดของตนได้ ผู้นั้น
เลือกที่เกิดได้ ผู้นั้นทำที่สุดแห่งทุกข์ได้

.....

บทที่ ๓

อุปาทกมนสิการ

อุปาทกมนสิการ เป็นความคิดที่ทำให้เกิดผล เช่นเกิด หิริ โอตตัปปะ เกิดความเพียรในการเจริญไตรสิกขา โดยเฉพาะการเจริญ ปัญญาสิกขาในระดับสูง โยนิโสฯ นี้เป็นปัจจัยให้เกิดปิติ ในระดับ ปิติสัมโพชฌงค์ ดังประวัติพระอริยสงฆ์องค์หนึ่ง ในคัมภีร์ ขุ.เถร. อุสภเถรคาถา (ข้อ ๒๔๗) ดังนี้

กุลบุตรชื่ออุสภะ เป็นชาวแคว้นโกศล มีความเลื่อมใสในพระธรรม คำสอนของพระศาสดา จึงออกบวช เมื่อทำบุรพกิจเสร็จแล้ว ไปเจริญ สมณธรรม ณ เชิงเขาในป่าแห่งหนึ่ง อยู่มาวันหนึ่ง หลังจากที่ฝนตกลงมาใหม่ๆ พระเถระออกมายืนที่ปากถ้ำ มองเห็นรุกขชาติ เห็นป่าเขาน่ารื่นรมย์ คิดอยู่ โดยโยนิโสมนสิการ ว่า ธรรมชาติของต้นไม้มีชื่อ เช่นนี้หาเจตนาไม่ได้ ย่อมถึงความเจริญงอกงาม เพราะความสมบูรณ์ ของฤดู (อุตุ) เมื่อเป็นเช่นนี้ เหตุไฉนเมื่อเราก็ดำรงฤดู ที่สบายแล้ว (อุตุสัปปายะ) จักไม่เจริญด้วยคุณธรรมทั้งหลายเล่า...”

ข้อความในเถรคาถาข้างต้นแสดงว่า เมื่อพระอุสภเถระ เข้ามาบวช ในพระศาสนา ได้บำเพ็ญบุรพกิจ มีวัตรปฏิบัติต่างๆ มีการศึกษาพระ ธรรมวินัย มีการเรียนกัมมัญฐานมาดีแล้ว เมื่อออกไปเจริญสมณธรรม ในป่า ได้พบลมฟ้าอากาศอันเป็นธรรมชาติมาดักเตือนเช่นนั้น...

ประกอบกับบุญบารมีที่ท่านได้สั่งสมมา เป็นอุปนิสัยปัจจัย ทำให้เกิดความคิดอันก่อให้เกิดผล คือ ความเพียรในการเจริญสมณธรรม จนเกิดปีติ เกิดสมาธิ บรรลุธรรมในที่สุด

อาหาร หรือปัจจัยให้เกิดโยนิโสหา แบบอุปปาทกมนสิการ คือ สังเวควัตถุ ๘ ได้แก่ ชาติ, ชรา, พยาธิ, มรณะ, ทุกข์ในอบาย, วัฏฏทุกข์ในอดีต, วัฏฏทุกข์ในอนาคต, ทุกข์จากการแสวงหาอาหารในปัจจุบัน ผู้ใดตรึกไปในสังเวควัตถุดังกล่าว ผลคือ เกิดวิริยะ หิริ โอตตปปะ นี่คือ โยนิโสหา แบบอุปปาทกมนสิการ ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสให้ภิกษุทั้งหลาย หมั่นพิจารณาไปในสังเวควัตถุบ่อยๆ เพราะเหตุใกล้ของวิริยะ คือ สังเวควัตถุ ๘

อีกตัวอย่างหนึ่งของโยนิโสหา แบบ อุปปาทกมนสิการ คือประวัติ พระตาลปฏูเถระ แสดงไว้ในคัมภีร์ ขุ.เถร.ตาลปฏูเถรคาถา (หน้า ๓๔๒-๔๐๐) ดังนี้

ในพุทธรูปาบทนี้ พระตาลปฏูเถระ สมัยที่ยังเป็นฆราวาส ท่านชื่อนายนนฺทคามณี มีอาชีพเป็นนักฟ้อนนักแสดง ถูกอาจารย์สอนว่า อาชีพนักฟ้อนนักแสดงทำให้ผู้อื่นหัวเราะ ทำให้ผู้อื่นสนุกสนาน ด้วยคำพูดจริงบ้างเท็จบ้าง เมื่อละจากโลกนี้ไป ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายแห่งเทพผู้ร่าเริง เมื่อนายนนฺทคามณีไปถามพระพุทธเจ้าว่า คำสอนดังกล่าวถูกต้องหรือไม่ พระองค์ทรงห้ามไม่ให้ถามถึง ๓ ครั้ง แต่นายนนฺทคามณียินยอมขอให้อธิบาย พระพุทธองค์จึงทรงตอบ ดังนี้

ปกติคนทั่วไป ก็ถูกราคะ โทสะ โมหะ ผูกอยู่แล้ว ถ้าผู้ใดไป
ส่งเสริมให้เกิดอกุศลเพิ่มขึ้นไปอีก เมื่อตายไป เขาย่อมมีคติสอง คือ
ไม่นรก ก็กำเนิดเดรัจฉาน

นายอนุคามณี ได้ฟังแล้วเสียใจ ร้องไห้ แต่ด้วยบุญบารมีที่ท่าน
เคยสั่งสมอุปนิสัยแห่งสัมมาทิฐิไว้ในอดีตชาติ ท่านเกิดความสังเวช
เพราะเห็นโทษของโลภะ ที่ประกอบด้วยทิฐิ และเห็นภัยในสังสารวัฏ
จึงขอบรรพชา พากเพียรเจริญวิปัสสนา ไม่นานนักก็บรรลุพระอรหันต์
เมื่อท่านบรรลุแล้ว ได้เล่าว่า ก่อนที่บรรลุธรรม ท่านได้ประกอบ
โยนิโสมนสิการ ประเภท อุปาทกมนสิการ โดยให้อวาทกับตนเอง
สอนตนเอง ปลุกใจบ้าง ให้กำลังใจบ้าง บางครั้งก็ข่มขู่ให้ตนกลัวภัยใน
อบาย ดังความคิดอันแยบคายหรือโยนิโสฯ ของพระตาลปูกูเถระ ดังนี้

เมื่อไรหนอ เราจึงจักได้อยู่แต่ผู้เดียว ไม่มีตัณหาเป็นเพื่อน ณ ภูเขา
และชอกเขา เมื่อไรหนอ เราจึงจักพิจารณาเห็นแจ้งภพทั้งปวง โดยความ
เป็นของไม่เที่ยง ความตรึก เช่นนี้ของเรา จักสำเร็จเมื่อไรหนอ?....

เมื่อไรหนอ เราจึงจักได้เห็นแจ้งซึ่งร่างกายนี้ อันเป็นของไม่เที่ยง
เป็นรังของโรค คือความตาย ถูกความตายและความเสื่อมโทรม
บีบคั้นแล้ว เป็นผู้ปราศจากภัย อาศัยอยู่ในป่าแต่ผู้เดียว ความตรึก
เช่นนี้ของเรา จักสำเร็จเมื่อไรหนอ?.....

เมื่อไรหนอ เราจึงจักประกอบด้วยความสงบระงับ จากเครื่องเร่าร้อนใจ เพราะรูป เสียง กลิ่น รส โสณัฐพะและธรรมารมณ์ ที่เรายังไม่รู้เท่าถึง พิจารณาเห็นด้วยปัญญา ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ?.....”

ท่านยังให้อโวกา อบรมจิตของท่านต่อไปอีก ด้วยคาถา ดังนี้

“ดูก่อนจิต ท่านได้อ้อนวอนเรามาหลายปีแล้วว่า ท่านไม่ควรอยู่ครองเรือนเลย บัดนี้เราได้บวชสมประสงค์แล้ว เหตุไฉนท่านจึงละทิ้งสมณวิปัสสนา มัวแต่คร่ำเสียวเล่า”

“ดูก่อนจิต แต่ก่อนท่านเคยแนะนำเรามีใช้หรือว่า จงเจริญอภิญญากรรมรรค เพื่อบรรลุพระนิพพาน อันเป็นทางนำสัตว์ให้ถึงความสิ้นทุกข์ทั้งปวง เป็นเครื่องชำระกิเลสทั้งปวง”

“ดูก่อนจิต ท่านเคยแนะนำเรามีใช้หรือว่า จงพิจารณาเบญจขันธ์ โดยอุบายอันแยบคายว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นของว่างเปล่า หาดัตถิณมิได้ ฯลฯ”

ข้อความที่พระตาลปฏูเถระ โยนิโสฯ เป็นเสมือนข้อสับที่ใช้กับช้าง ทำให้ท่านเกิด หิริ โอตตปปะ เกิดความเพียรในการเจริญสมณธรรม จนบรรลุมรรคผลนิพพานได้ในที่สุด

ใน คัมภีร์ อรรถกถา ขุ.เถรี. (ข้อ ๔๒๒) แสดงตัวอย่าง โยนิโสฯ ไปในสังเวควัตถุข้อหนึ่ง คือ พิจารณาเห็นความทุกข์ จากการแสวงหาอาหารของสัตว์โลก...

ดังประวัติพระสุมังคลเถรี ผู้ระลึกถึงความลำบากในการทำมาหาเลี้ยงชีพ ท่านเกิดในตระกูลยากจนในกรุงสาวัตถี เจริญวัยแล้ว บิดามารดาแยกให้แก่วางจักษุคนหนึ่ง มีบุตรหัวปีคนหนึ่ง บุตรของท่านเป็นพระอรหันต์ ต่อมาท่านได้บวชในหมู่ภิกษุณี วันหนึ่ง พระเถรีพิจารณาความลำบาก สมัยที่อยู่ครองเรือน ต้องอยู่กับสามีผู้ไม่มีhiri ต้องอยู่กับงานจักษุ ทำร่มเป็นต้น ต้องอยู่กับครกสากตำข้าว ท่านเกิดความสังเวช เห็นภัยในวัฏฏะ จึงเจริญวิปัสสนา ได้บรรลุพระอรหัต พร้อมด้วยปฏิสัมภิทา....

เป็นที่สังเกต การบำเพ็ญภาวนาขั้นสูงนั้น เต็มไปด้วยการตรึก การพิจารณา และโยนิโสมนสิการ

.....

บทที่ ๔

การณมนสิการ

โยนิโสมนสิการ แบบการณมนสิการ เป็นความคิดเชิงวิเคราะห์ มีลักษณะ คิดต่อเนื่อง คิดแบบวิจัยค้นหาอริยสัจ คิดจากเหตุไปหาผล หรือจากผลสาวไปหาเหตุ โดยอาศัยปริยัติเป็นแนวทางวิจัย ดังในคัมภีร์ ขุ.เถร.นาคสมาลเถรคาถา พระนาคสมาลเถระบรรลุลุทธิธรรม เพราะมี โยนิโสฯ แบบการณมนสิการ ดังนี้

เราเดินเข้าไปบิณฑบาตในพระนคร เห็นหญิงพ่อนรำคนหนึ่ง ตกแต่งร่างกายด้วยอาภรณ์ นุ่งห่มผ้าที่สวยงาม ทัดทรงดอกไม้ ลูบไล้ ด้วยกระแจะจันทร์ พ่อนรำอยู่ในวงดนตรีที่ถนนหลวง ท่ามกลาง พระนคร เป็นดั่งบ่วงแห่งมัจจุราชนั้ธรรมชาติดักไว้ การกระทำ ไว้นใจโดยแยบคาย บังเกิดขึ้นแก่เรา อาที่นวิโทษ ปรากฏแก่เรา ความ เปื้อน่ายกั้ตั้งมั่น ลำดับนั้น จิตของเรากั้หลุดพ้นจากสรรพกิเลส

อรรถกถา นาคสมาลเถรคาถา อธิบายว่า

ขณะนั้น พระนาคสมาลเถระ มนสิการในแบบวิเคราะห์ ค้นหา สัจจะว่า วาโยธาตุอันกระทำให้จิตนี้ ย่อมเปลี่ยนแปรรักษากาย ไปโดย ประการนั้นๆ ด้วยอำนาจความแผ่ไป น้าอัศจรรย์ สั้ขารทั้งหลาย ไม่เที่ยง ดังนี้แล้ว ได้บำเพ็ญชวนชวาววิปัสสนา บรรลุพระอรหันต์”

ความคิดที่มีลักษณะวิเคราะห์หิวจัย เป็นความคิดประเภทการณ-
มนสิการ ของพระนาคสมาลเถระดังกล่าวนั้น พระเถระประกอบ
โยนิโสฯ ไปตาม อุทเทสและปริปุจฉาที่ได้อ่านเรียนมา

ถ้ามองอีกมุมหนึ่งก็จะเห็นว่า พระเถระกำลังเจริญ กายานุปัสสนา-
สติปัฏฐาน อริยาบถบรรพ ซึ่งปกติภิกษุส่วนใหญ่สมัยพุทธกาล
วิหารธรรมของท่าน คือ เจริญกัมมัฏฐานใดกัมมัฏฐานหนึ่งเป็นประจำ
อยู่แล้ว ครั้นพระเถระมาเผชิญกับอริยาบถของมาตุคามที่อ่อนช้อยน่าดู
อันเป็นศัตรูของนักบวชเช่นนี้ อินทรีย์สังวรและสติสัมปชัญญะที่ฝึกมา
ดีแล้วก็เกิดขึ้น ท่านโยนิโสฯ ไปตาม อุทเทสและปริปุจฉา (ปริยัติ)
ในเรื่องกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน อริยาบถบรรพ ประกอบกับบาร์มี
และอินทรีย์ ๕ ของพระเถระถึงความสมบูรณ์ ท่านจึงประจักษ์ชัดใน
ความเป็นจริงของอริยาบถของนางรำ ดังนี้

**อันอริยาบถร้ายรำนั่น หาใช่ของใครไม่ ไม่มีสัตว์บุคคลใดๆ
ไปทำขึ้น ที่แท้เป็นอาการไหวไปมาของมหาภูตรูป ด้วยอำนาจ
จิตตชวาโยธาตุ....**

แท้จริงแล้ว วาโยธาตุดังกล่าว หาใช่ของผู้ใดไม่ วาโยธาตุเป็น
ปรมาณธรรมชนิดหนึ่ง มีจิตนางรำนั่นแหละเป็นสมุฏฐาน และจิตของ
นางรำก็หาใช่ของหล่อนไม่ เพราะจิตก็เป็นปรมาณธรรมอีกชนิดหนึ่ง
ไม่ว่าจะเป็นของใคร จิตก็มีลักษณะรู้แจ้งอารมณ์ทั้งนั้น เกิดขึ้นเพราะ
ปัจจัยต่างๆ เช่น โสตริยญาณ คือจิตได้ยินของนางรำ เป็นต้น

โสตวิญญาน คือจิตได้ยินของนางรำนี้เกิดขึ้น เพราะมีเสียงดนตรีเป็นปัจจัย (อาร์มมณปัจจัย) แม้เสียงดนตรีก็ไม่ใช่อำนาจผู้ใด เสียงดนตรีเป็นรูปปรมาณูชนิดหนึ่ง เกิดจากมหาภูตรูปกับมหาภูตรูปกระทบกัน เสียงดนตรี สูงๆ ต่ำๆ ดังมาก ดังน้อย หรือดังเป็นจังหวะ ก็เพราะจิตของนักดนตรีเป็นปัจจัยให้มหาภูตรูป ๔ คือมือของนักดนตรี เคลื่อนไหวไปมาบนเครื่องดนตรี แม้จิตของนักดนตรีก็เกิดแต่ปัจจัยอื่นๆ เช่นกัน ครั้นจะสาวหาตัวตนต่อไป ก็หาพบสัตว์บุคคลตัวตนใดๆ ไม่ คงพบแต่ปรมาณูธรรม คือ จิต เจตสิก รูป กำลังทำกิจเป็นไปอยู่

เพราะพระนาครคสมาลเถระ เป็นผู้มี ศีลวิสุทธิ จิตตวิสุทธิ ตลอดจนสุตตะ มาบริบูรณ์ดีแล้ว เมื่อท่านประสบกับอิริยาบถนางรำ ที่อ่อนช้อย น่าดู อันเป็นศัตรูของนักบวชเช่นนั้น จึงประกอบ โยนิโสฯ ไปตาม อุทเทส-ปริปุจจา (ปริยัติ) ที่ท่านได้รับการอบรมสั่งสมมาจากอุปัชฌาจารย์ พระเถระจึงแทงตลอดอริยสัจ ๔ บรรลุมรรคผลนิพพานได้

แม้อิริยาบถ ๔ มี ยืน เดิน นั่ง นอน ที่เราเข้าใจกันว่าเป็น เรื่อย เราเดิน ฯลฯ เมื่อนำมาวิเคราะห์ไปตาม อุทเทส-ปริปุจจาแล้ว ก็จะเกิดปัญญาเห็นว่า แท้จริงแล้ว ตัวเราหาไม่มี ดังนั้น จึงไม่มีใครไปยืน เดิน นั่ง นอน อิริยาบถ ๔ ไม่ใช่ของใคร ไม่มีใครไปทำขึ้น คงมีแต่ปรมาณูธรรมที่ดำเนินไปตาม ธรรมนิยาม กล่าวคือเป็นไปตามธรรมชาติ ดัง อรรถกถา ขุ.สุ.วิขยสูตร (หน้า ๔๘๗) แสดงไว้ ดังนี้

อิริยาบถยืน เมื่อจิตเป็นธรรมชาติชนิดหนึ่งเกิดขึ้นว่า เรายืน วาโยธาตุอันเป็นธรรมชาติชนิดหนึ่ง มีจิตนั้นเป็นสมุฏฐาน ก็แผ่ไปตามร่างกาย กายเป็นมหาภูตรูป เป็นธรรมชาติที่อยู่ส่วนเบื้องสูง (ของกาย) ก็ถูกยกขึ้น ความเป็นไปของธรรมชาติทั้งสองนี้ ถูกบัญญัติด้วยคำว่า “ยืน”

อิริยาบถนั่ง ก็เช่นเดียวกับอิริยาบถยืน คือ เมื่อจิตเกิดขึ้นว่า เรานั่ง วาโยธาตุที่มีจิตนั้นเป็นสมุฏฐาน ก็แผ่ไปตามร่างกาย กายเบื้องต่ำก็จะคู้เข้า และกายเบื้องสูงก็จะมีการยกขึ้น ความเป็นไปของธรรมชาตินี้ ถูกบัญญัติด้วยคำว่า “นั่ง”

แม้อิริยาบถอื่นๆ เช่น อิริยาบถเดิน อิริยาบถนอน และอิริยาบถย่ออื่นๆ มีคู้เข้าเหยียดออก ทรงสังขมาภิ บาดร จีวร เป็นต้น ก็เป็นธรรมชาติที่เกิดขึ้นทำนองเดียวกัน หามีสัตว์บุคคลใดๆ ไม่ เนื่องจากอิริยาบถดังกล่าวเป็นอาการของจิตตชรูป ที่เกิดพร้อมกับอุปาทกษะของจิต เมื่อเกิดพร้อมกัน จึงไม่ใช่จิตไปสั่ง ให้ยืน ให้เดิน เป็นต้น แต่ท่านใช้คำว่า “จิตเป็นปัจจัยแก่อิริยาบถนั้นๆ”

เนื่องจากการกำหนดหรือการพิจารณาอิริยาบถ ไม่ใช่ไปเจริญอิริยาบถ แต่เป็นการเจริญปัญญา โดยมีอิริยาบถนั้นแหละเป็นอารมณ์ การเจริญวิปัสสนา เป็นกิจกรงานทางมโนทวาร จึงเป็นเรื่องการตรึก การใคร่ครวญ การวิจัย การค้นหาสัจจะ ดังนั้น ไม่ว่าพระโยคาวจรกำลังอยู่ในอิริยาบถใดๆ ก็พิจารณาอิริยาบถอื่นได้ เช่น นั่งอยู่ ก็พิจารณาอิริยาบถเดินได้ หรือนอนอยู่ ก็พิจารณาอิริยาบถเดินได้ เป็นต้น

แม้อิริยาบถในอดีตหรือปัจจุบัน อิริยาบถของเราหรือของผู้อื่นก็นำมาพิจารณาได้ ดังพระนาคนาสมาละบรรลุลุทธิธรรม ด้วยการพิจารณาอิริยาบถนางรำ เป็นต้น

อารมณ์วิปัสสนานั้น ไม่จำเป็นต้องเป็นอารมณ์ที่เป็นปัจจุบันแต่อย่างเดียว ทั้งนี้ แล้วแต่อุปนิสัยหรือปัญญาของโยคาวจรนั้นๆ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสกับปัญจวัคคีย์ภิกษุ ในคัมภีร์ ส.ข.ปัญจวัคคีย์สูตร (ข้อ ๑๒๙) ดังนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุานั้นแหละ รูปร่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็น อดีต อนาคต ปัจจุบัน เป็น ภายในหรือภายนอก ฯลฯ เธอทั้งหลาย พึงพิจารณาด้วยปัญญอันชอบตามความเป็นจริงว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา ฯลฯ

อนึ่ง โยนิโสหา เป็นความคิด มี ๔ ประเภท ตามที่พระพรหมคุณาภรณ์สรุปไว้ นั้น เมื่อประกอบโยนิโสหา ครั้งหนึ่งๆ ของแต่ละคน อาจเข้าลักษณะมากกว่าหนึ่งประเภทก็ได้ ดังเรื่องราวใน สาริปุตตเถรคาถา (ข้อ ๓๙๖) ดังนี้

พราหมณ์หนุ่มสองคน ชื่อ อุปติสสะและโกลิตะ ทั้งสองเป็นสหายกัน เจริญวัยแล้ว ได้สำเร็จการศึกษาทุกอย่างของพราหมณ์แล้ว วันหนึ่งทั้งสองไปดูการเล่นมหรสพบนยอดภูเขาแห่งหนึ่ง ในกรุงราชคฤห์ เห็นมหาชนประชุมกันแล้ว โยนิโสมนสิการเกิดผุดขึ้น เพราะค่าที่ตนมีญาณแก่กล้าแล้ว จึงคิดว่า คนทั้งหมด ทั้งคนดู ทั้งคนแสดงเหล่านั้นไม่ถึงร้อยปี ก็จักตั้งอยู่ในปากแห่งมัจจุราช ดังนี้แล้วได้ความสังเวช.

ด้วยความคิดอันแยบคายหรือโยนิโสมนสิการนี้เอง เป็นเหตุให้สอง สหายเกิดความสังเวช เห็นภัยในวัฏฏะ จึงเที่ยวแสวงหาโมกขธรรม ได้พากันไปบวชในสำนักครูสุณัฏฐปริพาชก เรียนลัทธินั้นจบเพียง ๒-๓ วัน ก็ไม่เห็นสาระ จึงเที่ยวแสวงหาอาจารย์อื่นๆ ต่อไป วันหนึ่ง อุปติสสะได้พบกับพระอัสสชิเถระ เมื่อได้ฟังธรรมย่อๆ แค่ว่า ๒ บาทแรก คือ เย ธมมา เหตุปภวา เตสํ เหตุํ ตถาคโต อาห เป็นต้น ท่านก็บรรลุธรรม (เป็น พระโสดาบัน)

การบรรลุธรรมของพระสารีบุตรครั้งนี้ กล่าวได้ว่า มาจากความคิดที่เป็น โยนิโสๆ ที่เข้าลักษณะหลายแบบ เช่น อุปายมณสิการ การณ-มณสิการ และอุปาทกมณสิการ กล่าวคือ คิดแยบคาย คิดอยู่ในแนวทางออกจากวัฏฏะ คิดกลัวภัยในสังสารวัฏ เป็นต้น

.....

บทที่ ๕

ปณณสิกการ

คำว่า ปณ แปลว่า ทาง หนทาง เส้นทาง หรือแนวทาง ในที่นี้เป็นเรื่องของโยนิโส๑ ปณ จึงหมายถึงทางดี หรือแนวทางถูกต้อง ดังนั้น ปณณสิกการ จึงหมายถึง ความคิดที่อยู่ในแนวทางที่ถูกต้อง เช่น

- ความคิดที่อยู่ในแนวทางของกุศลระดับศีล หรือระดับบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ อันเป็นทางนำชีวิตไปสู่สุคติภูมิ เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา
- ความคิดที่อยู่ในแนวทางของสมถกัมมัฏฐาน อันเป็นทางนำชีวิตไปสู่พรหมโลก เป็นรูปพรหม อรูปพรหม
- ความคิดที่อยู่ในแนวทางอริยมรรคมีองค์ ๘ หรือแนวทางอริยสัจ ๔ อันเป็นทางนำชีวิตไปสู่โลกุตตรภูมิ

ปณณสิกการตามแนวทางอริยสัจ๔

โยนิโสมนสิกการแบบปณณสิกการ เป็นความคิดที่อยู่ในแนวทางอริยมรรค หรืออยู่ในกรอบของอริยสัจ ๔ ดังใน อรรถกถา ขุ.อิติ.ปฐมเสขสูตร (หน้า ๑๑๘) แสดงไว้ ดังนี้

บทว่า โยนิโส มนสิกโรนโต ความว่า ยังโยนิโส๑ ให้เป็นไปในอริยสัจ ๔ ว่า นี่ทุกขอริยสัจ นี่ทุกขสมุททยอริยสัจ นี่ทุกขนิโรธอริยสัจ นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ

อีกตัวอย่างหนึ่ง อรรถกถา ที.ม.ชนวสกุตร (หน้า ๕๕๖) แสดง โยนิโสมนสิการ แบบปณณสิการ อันเป็นความคิดที่อยู่ในกรอบของ อริยสัจ ๔ ดังนี้

โยนิโสมนสิการ คือ การกระทำไว้ในใจโดยครรถอง, การกระทำไว้ในใจ โดยอนุโลมตามสัจจะ เช่น ในความไม่งามว่าไม่งาม ในความไม่เที่ยงว่าไม่เที่ยง ในความทุกข์ว่าเป็นทุกข์ ในอนัตตาว่าเป็นอนัตตา

อีกตัวอย่างหนึ่งของปณณสิการ เป็นความคิดที่อยู่ในแนวทางของสติปัฏฐาน คือ พระพุทธพจน์ในคัมภีร์ ขุททกนิกาย มหานิทเทส (หน้า ๑๑๔) ดังนี้

....ภิกษุใดได้เห็นสุขโดยความเป็นทุกข์ ได้เห็นทุกข์โดยความเป็นดังลูกศร ได้เห็นอทุกข์ขมสุขซึ่งมีอยู่นั้นโดยความเป็นของไม่เที่ยง ภิกษุนั้นแลเป็นผู้เห็นชอบ ย่อมกำหนดรู้เวทนาทั้งหลายได้

อนึ่ง เวทนาเหล่านั้นทั้งหมดนั้นเทียว พึงพิจารณาแม้โดยความเป็นทุกข์ สมจริงดังพระดำรัสที่ตรัสไว้ว่า

เรากล่าว เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งทั้งหมดนั้นว่าเป็นทุกข์ พึงพิจารณาสุขเวทนาแม้โดยความเป็นทุกข์ เหมือนอย่างที่เราว่า สุขเวทนาเป็นสุขเพราะดำรงอยู่ เป็นทุกข์เพราะแปรปรวนไป ทุกขเวทนาเป็นทุกข์เพราะดำรงอยู่ เป็นสุขเพราะแปรปรวนไป อทุกข์ขมสุขเวทนา เป็นสุขเพราะรู้ เป็นทุกข์เพราะไม่รู้....

.....

บทที่ ๖

อโยนิโสมนสิการ

อโยนิโสมนสิการ ก็เป็นความคิดเช่นกัน แต่เป็นความคิดตรงกันข้าม กับ โยนิโสฯ ดังตัวอย่างใน อภิธรรมปิฎก วิภังค์ (ข้อ ๙๖๐) แสดงลักษณะ อโยนิโสฯ ดังนี้

อโยนิโสมนสิการ ความทำไว้ในใจโดยไม่แยกคายเป็นไหน ความทำไว้ในใจโดยไม่แยกคาย ในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง ความทำไว้ในใจโดยไม่แยกคาย ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข ความทำไว้ในใจโดยไม่แยกคาย ในสิ่งที่ไม่ใช่อัตตาตัวตนว่าเป็นอัตตาตัวตน ความทำไว้ในใจโดยไม่แยกคาย ในสิ่งที่ไม่งามว่างาม หรือความนึก, ความนึกเนื่องๆ, ความคิด, ความพิจารณา, ความทำไว้ในใจโดยผิดจากความจริง นี้เรียกว่า อโยนิโสมนสิการ

ความคิดที่ไม่แยกคาย ไม่อยู่ในแนวทางที่นำไปสู่มรรคผล เป็นความคิดวิปlass เป็นความคิดที่นำไปสู่หตุคติภูมิ คิดไปในอกุศลทั้งปวง คิดไม่ตรงตามสภาวะ เช่น คิดว่ากายนี้งาม ซึ่งความเป็นจริง กายที่ประกอบไปด้วย ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง ฯลฯ หางามไม่ หรือคิดว่าโลกเที่ยง, วัตถุงาม-กิเลสงามไม่มีโทษ, กรรม-วิบากไม่มี, นรก-สวรรค์ไม่มี, หนทางบรรลุมรรคผลไม่มี ฯลฯ ความคิดนี้เป็น อโยนิโสฯ

จึงกล่าวได้ว่า ความคิดใดที่คิดแล้วไม่ถูกต้อง ไม่ตรงตามสภาวะธรรม คตินอกพระธรรมคำสอน เป็นไปในอกุศล หรือเป็นเหตุให้อกุศลเกิด เช่น ความคิดของพวกมิจฉาทิฐิทั้งหลาย ความคิดเหล่านั้นเป็น อโยนิโสฯ ดังในคัมภีร์ ส.ม.กายสูตร พระพุทธองค์ทรงแสดงตัวอย่าง ความคิดที่เป็น โยนิโสมนสิการ ไว้ดังนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปฏินิมิตมียอยู่ การกระทำให้มากซึ่ง อโยนิโสมนสิการ ในปฏินิมิตนั้น นี่เป็นอาหารของพยาบาทที่ยัง ไม่เกิด ให้เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้ว ให้เจริญไพบลยิ่งขึ้น แม้อกุศล ประเภทโลภะ ถ้ากระทำให้มากซึ่ง อโยนิโสมนสิการ ในศุภนิมิต ราคะก็เกิดขึ้น....

ผลของ โยนิโสฯ กับ อโยนิโสฯ

กุศลกับอกุศลนั้นเป็นปฏิปักษ์ซึ่งกันและกัน ดังนั้นโยนิโสฯ กับ อโยนิโสฯ ก็เป็นปฏิปักษ์ซึ่งกันและกันด้วย ดังในคัมภีร์ ม.ม.สัพพาสว- สวรรสูตร พระพุทธองค์ตรัสไว้ ดังนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุมนสิการโดยไม่แยบคาย อาสวะทั้งหลายที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเจริญ

แต่เมื่อภิกษุมนสิการโดยแยบคาย อาสวะทั้งหลายที่ยังไม่เกิด ย่อมไม่เกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้ว เธอย่อมละเสียได้....

ใน ขุ.อิติ.ปฐมเสขสูตร พระพุทธองค์ตรัสกับภิกษุว่า

**“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุมนสิการโดยแบบคาย ย่อมละอกุศล
เสียได้ ย่อมยังกุศลให้เกิด...”**

เมื่อโยนิโสมนสิการเป็นธรรมฝ่ายกุศล นอกจากทำกิจในการขจัด
อกุศลแล้ว ยังเป็นปัจจัยให้กุศลเพิ่มพูนขึ้นด้วย ดังพระพุทธองค์ตรัสใน
ส.ม.อาหารสูตร (ข้อ ๕๒๒-๕๔๖) ว่า

**ภิกษุประกอบโยนิโสมนสิการแล้ว นีวรณ ๕ (ธรรมฝ่ายอกุศล)
มีกามฉันทนีวรณ พยาบาทนีวรณ เป็นต้น ไม่เกิด ที่เกิดแล้ว
ย่อมหมดไป**

**ภิกษุเมื่อประกอบโยนิโสมนสิการแล้ว โพชฌงค์ ๗ (ธรรมฝ่าย
กุศล) มีสติสัมโพชฌงค์ อัมมวิจยสัมโพชฌงค์ เป็นต้น ที่ยังไม่เกิด
ย่อมเกิด และที่เกิดแล้ว ย่อมเจริญยิ่ง ๆ ขึ้น**

.....

บทที่ ๗

โยนิโสมนสิการยอดแห่งธรรม

โยนิโสมนสิการเป็นธรรมที่มีบทบาทสำคัญยิ่ง ในการเจริญไตรสิกขา
ดังพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกับภิกษุ ในคัมภีร์ สัม.ม.ทุติยกุศลสูตร
(ข้อ ๔๖๕) ดังนี้

**ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมที่เป็นกุศลเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ธรรม
เหล่านั้นทั้งหมด มีโยนิโสมนสิการเป็นมูล ประชุมลงในโยนิโสมนสิการ
เรากล่าวว่า โยนิโสมนสิการเป็นยอดของธรรม เหล่านั้น...**

พระพุทธพจน์ใน ทุติยกุศลสูตรดังกล่าว แสดงว่า โยนิโสฯ เป็น
ปัจจัยที่สำคัญอย่างยิ่ง เพราะเป็นมูลแห่งกุศลธรรมทุกระดับ ตั้งแต่
กามาวจรกุศล, มหัคคตกุศล, ไปจนถึง โลกุตตรกุศล ล้วนมีโยนิโสฯ
เป็นมูล ดังปรากฏในพระสูตรต่างๆ ต่อไปนี้

โยนิโสฯ เป็นนิमितแห่งอริยมรรค

ในคัมภีร์ สัม.ม. ปฐมโยนิโสมนสิการ สัมปทาสูตร (ข้อ ๑๓๖-๑๓๗)
แสดงให้เห็นว่า โยนิโสฯ เป็นธรรมที่นำไปสู่โลกุตตรกุศล ดังนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระอาทิตย์จะขึ้น สิ่งที่ยืนมาก่อน สิ่งที่เป็นนิมิตมาก่อน คือ แสงเงินแสงทอง ฉะนั้น สิ่งที่เป็นเบื้องต้น เป็นนิมิตมาก่อน เพื่อความบังเกิดแห่งอริยมรรค อันประกอบด้วยองค์ ๘ ของภิกษุ คือ ความถึงพร้อมแห่งการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ฉะนั้น เหมือนกัน

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่เล็งเห็นธรรมอันอื่นแม้สักอย่างหนึ่ง ซึ่งจะเกิดเหตุให้อริยมรรค อันประกอบด้วยองค์ ๘ ที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์ เหมือนความถึงพร้อมแห่งการกระทำไว้ในใจโดยแยบคายเลย

โยนิโสมนสิการ กับโสตาปัตติยังคกรรม

ใน ส.ม.ทุติยสาริปุตตสูตร (ข้อ ๑๔๒๘) พระพุทธองค์ตรัสถามพระสารีบุตร เรื่องโสตาปัตติยังคกรรม ว่ามีอะไรบ้าง

พระสารีบุตรเถระกราบทูลว่า โสตาปัตติยังคกรรม (องค์ธรรมเครื่องบรรลุโสตาบัน) มี ๔ ประการ ดังนี้

๑. สัมปรีตสังสวะ การเสวนากับสัตบุรุษ (บุคคลที่แสดงคำสอนอริยสัจ ๔ ได้)
๒. สัทธัมมสนะ (การฟังพระสัทธรรมคำสอนของสัตบุรุษ)
๓. โยนิโสมนสิการ (การกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย)
๔. อัมมานอัมมปฏิบัติ (ปฏิบัติธรรมสมควรแก่โลกุตตรธรรม)

จากพระสูตรนี้ ทำให้เห็นได้ว่า โยนิโสภา เป็นยอดแห่งธรรม เพราะเป็นข้อปฏิบัติที่ทำให้บรรลุความเป็นพระอริยบุคคล มีโสดาบันเป็นเบื้องต้น ดังนั้น ผู้ใดจะบรรลุธรรม ผู้นั้นต้องเป็นผู้ชำนาญในการตรึกในการใคร่ครวญธรรม ดังพระสารีบุตรกล่าวไว้ใน ที.ปา.สังคีตสูตร ว่า

“คุณสมบัติสำคัญประการหนึ่งใน ๗ ประการ ของผู้จะบรรลุธรรมได้ ผู้นั้นต้องเป็นผู้มีฉันทะอย่างแรงกล้า ในการไตร่ตรองธรรม....”

โยนิโสมนสิการ เป็นปัจจัยแก้ปัญญา

โยนิโสภา เป็นปัจจัยหนึ่งให้เกิดสัมมาทิฐิ องค์ธรรมคือ ปัญญาเจตสิก ดังใน อญ.ทุกนิบาต (ข้อ ๓๗๑) พระพุทธองค์ตรัสว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งสัมมาทิฐิ ๒ อย่างนี้ ๒ อย่างเป็นไฉน คือ

- การโฆษณาแต่บุคคลอื่น (ปัจจัยภายนอก)
- โยนิโสมนสิการ (ปัจจัยภายใน)

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งสัมมาทิฐิ มี ๒ อย่าง ดังนี้

พระสูตรนี้ พระพุทธองค์ทรงแสดงปัจจัยของสัมมาทิฐิ องค์ธรรม ได้แก่ ปัญญา ๕ ระดับ คือ กัมมัสสกตาสัมมาทิฐิ, ฌานสัมมาทิฐิ, วิปัสสนาสัมมาทิฐิ, มรรคสัมมาทิฐิ, ผลสัมมาทิฐิ ล้วนมีโยนิโส-มนสิการเป็นปัจจัย

สำหรับบุคคลทั่วไป ปัญญา ๕ ขัณดังกกล่าว เกิดจาก ปัจจัย ทั้ง ภายนอกและภายใน ส่วนพระปัจเจกพุทธะและพระสัมมาสัมพุทธะ เกิดจากปัจจัยภายในอย่างเดียว

๑. ปัจจัยภายนอก คือการฟังพระสัทธรรมที่ผู้อื่นแสดง เมื่อฟังแล้ว ทรงจำไว้ได้ สุตมยปัญญา ก็เกิดขึ้น ดังพระสารีบุตรแสดงปัญญาขั้นการฟัง คือ สุตมยปัญญา ไว้ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค (หน้า ๓๓) ดังนี้

“โสตาวธาน ปัญญา สุตมเย ญาณ”

แปลว่า ปัญญาในการ ทรงจำธรรม ที่ได้ฟังมาแล้ว เป็น สุตมยญาณ

จะเห็นว่า พระสารีบุตรเน้นเรื่องความทรงจำ ก็ธรรมที่ทรงจำ ไว้แล้วมีความสำคัญ เพราะจะเป็นข้อมูลที่โยคาวจรผู้ปฏิบัติธรรม นำไปเพ่ง กล่าวคือ นำไปประกอบโยนิโสฯ เพื่อให้เกิดปัญญาขั้น ๒ ต่อไป ดังนี้

๒. ปัจจัยภายใน คือ ปัญญาอันเกิดจากการนำพระธรรมคำสอน ที่ได้รับฟังมา หรือจากการศึกษา เมื่อทรงจำไว้ได้ จึงนำมาตรึก นำมา โยนิโสฯ ได้ เมื่อโยนิโสฯ บ่อยๆ เนืองๆ ความเข้าใจเพิ่มขึ้น เห็นตรงตาม สภาวธรรมชัดเจน ปัญญาที่เกิดขึ้นนี้แหละ คือ จินตามยปัญญา

ปัญญขึ้นต่อไปคือ ภวานามยปัญญา พระมหากัจจายนเถระ
แสดงไว้ในคัมภีร์ เนตติปกรณ์ เทสนาหาระ (ข้อ ๗-๘) ไว้ ดังนี้

**เมื่อบุคคลผู้เพียรพยายามฟังเพิ่มขึ้นอีก โยนิโสมนสิการอีก
ใคร่ครวญอีก ปัญญาก็จะเพิ่มขึ้น ๆ จนเต็มบริบูรณ์ จึงเป็นภวานามย-
ปัญญาได้ในที่สุด**

จากพระเถรคาถาข้างต้น ปัญญาต้องเกิดตามลำดับขั้นเสมอ เช่น
ผู้ใดไม่เคยฟังธรรมมาก่อน สุตมยปัญญาย่อมไม่มี เมื่อไม่มีสุตมยปัญญา
แล้ว จะทำอะไรมาโยนิโสฯ ให้เกิดจินตามยปัญญา เมื่อจินตามยปัญญา
ไม่มีแล้ว จึงไม่ต้องกล่าวถึงภวานาปัญญา พระพุทธพจน์ใน อง.ทสก.
อริชาสูตร แสดงลำดับการเกิดปัญญาไว้ ดังนี้

- เมื่อได้ฟังพระสัทธรรม ย่อมเกิดศรัทธา (เกิดสุตมยปัญญา)
- ศรัทธาเป็นอาหารของโยนิโสฯ (เกิดจินตามยปัญญา)
- โยนิโสฯ เป็นอาหารของสติสัมปชัญญะ ๔ (เกิดภวานามยปัญญา)

โยนิโสฯ เป็นธรรมมีอุปการะมาก

โยนิโสมนสิการ เป็นธรรมที่น้อมไปสู่มหากุศลญาณสัมปยุต ๆ
เป็นธรรมที่น้อมไปสู่ สัจจานุโลมิกญาณ (วิปัสสนาญาณชั้นโลกิยะ)
อันเป็นธรรมที่ชี้นำไปสู่โลกุตตระ ดังพระสารีบุตรเถระแสดงไว้ใน
คัมภีร์ ที.ปา.ทสูตรสูตร (ข้อ ๔๕๕) ดังนี้

ธรรม ๙ อย่างมีอุปการะมาก ได้แก่ธรรมมีโยนิโสฯ เป็นมูล ๙ คือ เมื่อกระทำไว้ในใจโดยแนบกาย ปราโมทย์ย่อมเกิด (ปีติอย่างอ่อน) ปีติ ย่อมเกิดแก่ผู้มีปราโมทย์ กาย (นามกาย-รูปกาย) ของผู้มีใจประกอบ ด้วยปีติ ย่อมสงบ (กายปัสสัทธิ-จิตปัสสัทธิ) ผู้มีกายสงบ ย่อมเสวยสุข (สุขกาย-สุขใจ) จิตของผู้เสวยสุขย่อมตั้งมั่น (อุปจาระ-อัปปนา) ผู้มี จิตตั้งมั่น ย่อมรู้ย่อมเห็นตามเป็นจริง (ยถาภูตญาณทัสสนะ คือ ปัญญาเห็นนามรูปพร้อมปัจจัย) เมื่อรู้เห็นตามเป็นจริง ย่อมหน่าย (นิพพิทา) เมื่อหน่ายย่อมคลายกำหนด (วิราคา) เมื่อคลายกำหนด ย่อมหลุดพ้น (วิมุตติ)

อีกหลักฐานหนึ่ง ที่แสดงว่าโยนิโสฯ เป็นธรรมมีอุปการะมาก ดัง อรรถกถา ขุ.อิติ.ทุกขเสขสูตร (หน้า ๑๒๑) กล่าวว่า

...ธรรมใดๆ อื่น ที่มีอุปการะมากเหมือนอย่างโยนิโสฯ เพื่อให้ภิกษุ ผู้เป็นเสกขะบรรลुพระอรหัต อันมีประโยชน์อย่างสูงสุด ย่อมไม่มี ฉามว่า เพราะเหตุอะไร ตอบว่า เพราะพระโยคาวจรมุ่งมนสิการ โดยอุบายอันแนบกายแล้ว เริ่มตั้งความเพียรด้วยสัมมปปธาน ๔ ฟังถึงความสิ้นทุกข์ได้ คือฟังถึง ฟังบรรลु พระนิพพานอันเป็นที่สิ้นสุด แห่งวิญญูทุกข์อันเศร้าหมอง ฉะนั้น โยนิโสฯ จึงเป็นธรรมมีอุปการะมาก

โยนิโสมนสิการ ละนิวรณ์ ๕

ใน อรรถกถา ที.ม.มหาสติปัฏฐานสูตร อัมมานุปัสสนา นิวรณ์บรรพ (หน้า ๓๑๘-๓๒๖ นำมาโดยสรุป) กล่าวถึงการละนิวรณ์ ๕ ด้วยการตรีก การใคร่ครวญธรรม ต่อไปนี้

๑. ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย กามฉันทน์นั้น ละได้ด้วย โยนิโสมนสิการ ในอสุกนิมิต ฯลฯ โดยการถืออสุกนิมิตเป็นอารมณ์ โดยการรักษาทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย เป็นต้น

๒. ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย พยาบาทนิวรณ์ ละได้ด้วย โยนิโสมนสิการ ในเมตตาเจโตวิมุตติ ฯลฯ ด้วยการประกอบเนื่องๆ ซึ่งเมตตาภาวนา, โดยพิจารณาถึงสัตว์มีกรรมเป็นของตน เป็นต้น

๓. ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย ถีนมิตถนิวรณ์ ละได้ด้วย โยนิโสมนสิการ ในธรรมทั้งหลาย มี อารพุกธาตุ (ความเพียร เริ่มครั้งแรก), นิคุชมธาตุ (ความเพียรมีกำลังมากขึ้น), ปรกุกมธาตุ (ความเพียรก้าวไปข้างหน้า) ด้วยการกำหนดนิมิตในโภชนะส่วนเกิน, ด้วยการผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ, ด้วยการใส่ใจในอาโลกสัญญา เป็นต้น

๔. ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย อุทัจจกุกุกุจนิวรณ์ ละด้วย โยนิโสมนสิการ ในความสงบแห่งใจ กล่าวคือ สมาธิ ฯลฯ ละด้วยการสดับมาก, ละด้วยการสอบถาม, ละด้วยการคบกัลยาณมิตร เป็นต้น

๕. ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย วิจิกิจจทานิรณฺห์ ละด้วย โยนิโสมนสิการ
ในธรรม มี กุศลธรรม, อกุศลธรรม, ธรรมมีโทษ, ธรรมไม่มีโทษ,
ธรรมควรเสพ, ธรรมไม่ควรเสพ ฯลฯ ด้วยการสดับมาก, ละด้วย
ความน้อมใจเชื่อ, ละด้วยการคบภักตยานมิตร เป็นต้น

.....

บทที่ ๘

โยนิโสมนสิการกับอินทริยสังวร

ใน อง.เอกาทสก.โคपालกสูตร พระพุทธองค์ตรัสถึงอาชีพผู้รับจ้าง เลี้ยงโคว่า นายโคบาลใดไม่รู้จักปิดแผลให้โค ปล่อยให้แมลงกัดกิน ทำให้โคไม่เจริญเติบโต หรือโคอาจถึงความพินาศ ในอริยวินัย การปิดแผล ก็คือ การปิดกั้นกิเลสที่เข้ามาทางทวารทั้ง ๖ ถ้าผู้ใดไม่รู้จักปิดแผล อันมี จักขุทวาร เป็นต้น ปล่อยให้กุศล มีอภิชฌา โทมนัส โสฬสเข้าท่วมทับแล้ว ย่อมทำให้สุจริต ๓ อันเป็นพื้นฐานของการเจริญสติปัฏฐานไม่บริบูรณ์ ยังทำให้ชีวิตของนักบวชต้องเศร้าหมอง หรือต้องหวนกลับไปเป็น มรวาสอีก อรรถกถา ขุ.เถร.ปาราปริยเถรคาถา แสดงเรื่องการปิดแผล คือ อินทริยสังวรไว้ ดังนี้

วันหนึ่ง พราหมณ์หนุ่มชื่อปาราปริยะ เข้าไปในพระเชตวันวิหาร นั่งอยู่ทำยบบริษัท ฟังพระพุทธองค์ทรงแสดง อินทริยภาวนาสสูตร เกิดความเลื่อมใสศรัทธาจึงออกบวช เมื่อเรียนเรื่องอินทริยสังวร จากพระธรรมเทศนานั้นแล้ว ได้กระทำเนื้อความในพระสูตรนั้นไว้ในใจ เนื่องๆ (โยนิโสฯ เนื่องๆ) เมื่ออินทริย ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา แก่กล้า จึงบรรลुธรรม ครั้นบรรลुแล้ว พระเถระเห็น ความสำคัญของอินทริยสังวร อันเป็นเครื่องรองรับให้พระเถระเจริญ สมณธรรม จนบรรลุมรรคผล ท่านได้กล่าวคาถาไว้ ดังนี้

“ความคิดได้มีแล้วแก่งกษชื้อ ปาราปริยะ ผู้เป็นสมณะ นั่งอยู่ แต่ผู้เดียว มีจิตสงบสงัด เพ่งมานอยู่ (โยนิโสฯ อยู่) บุรุษพึงทำอะไร โดยลำดับ พึงประพฤติวัตรอย่างไร ประพฤติมารยาทอย่างไร จึงชื่อว่า เป็นผู้ทำกิจของตนและชื่อว่าไม่เบียดเบียนใครๆ อินทรีย์ทั้งหลาย (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) ย่อมมีเพื่อประโยชน์และไม่ใช้ประโยชน์แก่มนุษย์ทั้งหลาย อินทรีย์ที่ไม่รักษา ย่อมไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์ อินทรีย์ที่รักษาแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ บุรุษผู้รักษาและคุ้มครองอินทรีย์ นั้นแหละ จึงชื่อว่า เป็นผู้กระทำกิจของตน (สมณกิจ) และชื่อว่า ไม่เบียดเบียนใครๆ อนึ่ง หากผู้ใดไม่ห้าม จักขุนทรีย์ (ตา) อันเป็น ไปในรูปทั้งหลาย ฯลฯ ไม่ห้ามมนินทรีย์ (ใจ) อันเป็นไปในธรรมทั้งหลาย เขายังไม่เห็นโทษ ผู้นั้นย่อมไม่พ้นไปจากทุกข์ (วัฏทุกข์) ได้เลย ฯลฯ ก็ผู้ใดไม่อาจรักษาใจจากธรรมเหล่านี้ ทุกข์จากอารมณ์ ทั้ง ๕ นั้น ย่อมติดตามผู้นั้นไป เพราะการไม่รักษาใจนั้น ฯลฯ”

อรรถกถาอธิบายคำว่า กิฉ คือ สมณกิจ อันเป็นกิจที่โยคาวจร ผู้บำเพ็ญไตรสิกขา ต้องสังวรระวังมิให้จิตเป็นอกุศลเมื่อได้รับอารมณ์ ทางทวารต่างๆ นี่แหละคือ อินทรีย์สังวร ฯ เป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อการ บำเพ็ญสุจริต ๓ ฯ เป็นปัจจัยแก่การเจริญสติปัฏฐาน ๔ ฯ เป็นปัจจัย แก่การเจริญโพชฌงค์ ๗ ฯ เป็นปัจจัยแก่วิชาและวิมุตติ

อรรถกถาปารายีเยรคาถา (หน้า ๒๕) แสดงวิธีการฯ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เมื่อรับอารมณ์ต่างๆ แล้ว มิให้จิตตกไปในอกุศล ตั้งข้อความต่อไปนี้

อินทรีย์ทั้งหลายมีจักขุเป็นต้น บุคคลใดไม่ปิดด้วยประตู่ คือ สติ ย่อมเป็นไปเพื่อความฉิบหายแก่บุคคลนั้น โดยความเป็นประตู่ให้ บาปธรรม มี อภิชฌา พยาบาท ฯลฯ เกิดขึ้น ถ้าปิดประตู่แล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพราะไม่มีอภิชฌา พยาบาท ฯลฯ เกิดขึ้น

วิธีสังวรอินทรีย์ทั้ง ๖ อรรถกถา ขุ.เถร. แสดงไว้ ดังนี้

เมื่อมีการเห็นเกิดขึ้น ก็ให้ใช้สติซึ่งเป็นเสมือนประตู่ที่ปิดกั้น บาปอกุศล มีอภิชฌา พยาบาท เป็นต้น มิให้เกิด นั่นหมายถึง การใช้ สติสัมปชัญญะเป็นดั่งรั้วบ้าน ป้องกันโจร คือ บาปอกุศลที่เข้ามาเยือน

สติ จะทำกิจได้บริบูรณ์ ต้องเกิดร่วมกับปัญญา ๆ ซึ่งเรียกรวมๆ ว่า สติสัมปชัญญะ ๆ มี ๔ ระดับคือ สาทถกสัมปชัญญะ, ลัปปายสัมปชัญญะ, โคจรสัมปชัญญะ, และ อสัมโมหสัมปชัญญะ

สัมปชัญญะแรก คือ สาทถกสัมปชัญญะ เป็นปัญญาแรกที่ว่า อะไรผิดอะไรถูก อะไรเป็น อัสสาทะ (สุข, โสมนัส, อិฏฐารมณ์, ตณฺหา) อะไรเป็น อาทีนวะ (โทษ, ทุกข์, โทมนัส) อะไรเป็นประโยชน์ หรือไม่เป็นประโยชน์ เช่นทางตา อะไรควรดู อะไรไม่ควรดู เป็นต้น สติจะเตือน ให้รู้ตัวแต่แรก สติเปรียบเสมือนนายทวาร ที่ห้ามคนแปลกหน้าผ่านเข้า ประตูเมือง โดยทำหน้าที่ให้ความปลอดภัยแก่ชาวเมืองในชั้นต้น

ใน มลทินปัญหา พระนาคเสนเปรียบสติเหมือนอุปนายกแก้ว ผู้ให้ความอารักขาแก่พระเจ้าจักรพรรดิ โดยทำหน้าที่เลือกสรรเฉพาะบุคคลที่เป็นมิตร หรือเป็นประโยชน์เข้าเฝ้าฉันใด สติก็ทำกิจอารักขา ป้องกันมิให้บาปอกุศล เกิดกับโยคีบุคคลในชั้นต้นฉนั้นนั้น ดังอรรถกถากล่าวว่า

“สติ เป็นตัวปิดกั้นทวารต่าง ๆ ในเบื้องต้น ในลักษณะอารักขาไม่ให้ให้อกุศล คือ โจรเข้ามาปล้นชาวบ้าน”

พระพุทธองค์ตรัสเรื่องการตั้งสติกับพระอานนท์ ตอนใกล้ปรินิพพาน ไว้ใน มหาปรินิพพานสูตร (ข้อ ๑๓๒) ดังนี้

ครั้งนั้น พระอานนท์ทูลถามพระพุทธองค์ว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์จะปฏิบัติในมาตุคามอย่างไร พระพุทธองค์ตรัสว่า ไม่ดูอานนท์, เมื่อมีการดูจะปฏิบัติอย่างไร ไม่พูดด้วยอานนท์, เมื่อมีการพูด จะพึงปฏิบัติอย่างไร, พึงตั้งสติไว้ อานนท์...”

พระพุทธดำรัสนี้แสดงว่า อินทรีย์สังวรสำคัญยิ่ง แม้ใกล้เสด็จดับขันธปรินิพพาน พระองค์ก็ยังทรงโอวาทเรื่องอินทรีย์สังวร แสดงว่าพระองค์ทรงมีพระญาณหยั่งรู้ไว้ในอนาคตกาล มาตุคามเป็นอันตรายอย่างยิ่งต่อภิกษุสาวกของพระองค์ อินทรีย์สังวรจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยต่ออายุพระศาสนาของพระองค์ให้ยืนยาวออกไป

จากพระพุทธโฆสาวาทังกล่าวแสดงว่า การสังวรมีตั้งแต่ขั้นต้นๆ คือ สาทกสัมปชัญญะ เช่น ไม่ดู ไม่ฟัง เป็นต้น แต่เหตุการณ์บางอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ จำเป็นต้องเผชิญกับศัตรูที่มาในรูปสกุณินิมิต ถ้าไม่รู้จักสังวร อภิชฌาย่อมเกิด ถ้ามาในรูปปฏิฆนินิมิต พยาบาทย่อมเกิด เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงจำเป็นต้องอาศัยวิธีสังวรที่สูงขึ้นไปอีก นั่นคือ ต้องถึงชั้น อสัมโมหสัมปชัญญะ ซึ่งเป็นขั้นญาณสังวร ท่านเปรียบญาณสังวรเหมือนใช้ราชบุรุษเข้าไปจัดการกับผู้แปลกหน้า หรือจับโจรผู้ร้ายที่เล็ดลอดเข้ามาในเมือง นั่นคือ การประกอบโยนิโสมนสิการ อันเป็นความคิดใคร่ครวญที่แยบคาย ที่บุคคลนั้นเคยฟังพระธรรมมาก่อน เคยฝึกเคยอบรมจิตมาดีแล้ว เคยสังวรมาจนชำนาญ จนมีปัญญาขั้น อสัมโมหสัมปชัญญะ เขาจึงสามารถปิดกั้นอกุศลทั้งปวงที่อาจเป็นอันตรายต่อพรหมจรรย์ นี่คือ ญาณสังวร ซึ่งอรรถกถาอธิบายต่อไปว่า

อินทริยสังวรมี ๒ ระดับ คือ รักษาด้วยการอารักขา มีสติเป็นเบื้องต้นเป็นอันดับแรก และรักษาโดยชอบซึ่งอินทริยทั้งหลาย ด้วย โยนิโสมนสิการ ในลำดับต่อไป เพียงเท่านั้น ก็จะปิดกั้นอินทริย (ทวาร ๖) เหล่านั้นไว้ โดยประการที่โจร คือ อกุศล ไม่เข้าทางทวารนั้นๆ ปล้นทรัพย์ คือ กุศล ไปจากจิตสันดาน

อรรถกถา แสดงคุณวิเศษของ อินทริยสังวร ว่า

เมื่ออินทริยสังวรบริบูรณ์ ย่อมยังศีลสัมปทาให้บริบูรณ์ เมื่อ
ศีลสัมปทาบริบูรณ์ ย่อมยังสมาธิสัมปทาให้บริบูรณ์ เมื่อสมาธิสัมปทา
บริบูรณ์ ย่อมยังปัญญาสัมปทาให้บริบูรณ์ ฉะนั้น การรักษาอินทริย
จึงเป็นมูลรากแห่งการปฏิบัติ เพื่อประโยชน์ตนโดยแท้

ข้อความข้างต้นมีความสำคัญยิ่งต่อภิกษุและฆราวาสผู้เจริญวิปัสสนา
จำเป็นต้องสร้างมูลรากแห่งการปฏิบัติให้มั่นคงก่อน นั่นคือ ต้องมี
อินทริยสังวรชั้นต่างๆ ซึ่งอินทริยสังวรจะมีได้ ก็เพราะผู้นั้นรู้จักการ
ประกอบ โยนิโสมนสิการ

อาจกล่าวได้ว่า ถ้าไม่มีอินทริยสังวรเป็นมูลรากแห่งการปฏิบัติแล้ว
แม้กุศลขั้นศีลก็รักษาให้บริสุทธิ์ได้ยาก และการประพฤติพรหมจรรย์
ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ติดต่อกันไปตลอดชีวิต ท่ามกลางวัตถุกามที่กำลัง
เบ่งบานในยุคนี้อีก ก็ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้

.....

บทที่ ๙

โยนิโสมนสิการกับการปฏิบัติธรรม

พระเจ้ามิลินท์ทรงเห็นว่า โยนิโสฯ เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติธรรม
ทรงสนทนากับพระนาคเสนเถระ ดังนี้

พระเจ้ามิลินท์. พระคุณเจ้านาคเสน บุคคลใดไม่ปฏิสนธิ บุคคลนั้น
ย่อมไม่ปฏิสนธิเพราะมีโยนิโสฯ ใช่หรือไม่?

พระนาคเสน. ขอถวายพระพรมหาบพิตร บุคคลย่อมไม่ปฏิสนธิ
เพราะมีโยนิโสฯ เพราะมีปัญญา และเพราะมีกุศลธรรมทั้งหลายอย่างอื่น...
(เช่น ศีลสัมปทา, สมาธิสัมปทา)

ใน ส.ม. โยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร (ข้อ ๑๕๔) กล่าวว่า
ปัญญาชั้นโลกุตตระ มีโยนิโสฯ เป็นอาหาร ดังนี้

**ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย
ย่อมทำให้มากซึ่งอริยมรรค อันประกอบด้วยองค์ ๘**

พระสูตรข้างต้นแสดง โยนิโสฯ เป็นปัจจัยแก่สัมมาทิฐิ สัมมา
สังกัปปะ ฯลฯ ดังนั้น ผู้ใดโยนิโสฯ มาก ผู้นั้นเชื่อว่าเป็นผู้เจริญ
อริยมรรคมาก นั่นคือ เป็นผู้ทำภาวนาในมรรคสัง ผู้ใดทำภาวนาใน
ในมรรคสัง ผู้นั้นเชื่อว่าเป็นผู้ทำกิจทั้ง ๔ ในอริยสัจ ได้แก่ ทำปริณญา-
นิกทุกขอริยสัจ ทำปหานิกสมุททยอริยสัจ ฯลฯ (ส.ม. ควัมปติสูตร ข้อ
๑๗๑๑ หน้า ๔๔๗)

ใน ที.ม. อรรถกถา ปทานสูตร (หน้า ๑๔๘) กล่าวว่า

เนยยบุคคล จะตรัสรู้ได้ ยังต้องเป็นผู้โยนิโสฯ ทั้งโดยอุทเทส (ศึกษาพุทธพจน์) และปริพจนา (สอบถามผู้รู้ หรือศึกษาอรรถกถา) เสพคบนั่งใกล้ภิกษุสามเณร ต้องเพียร ต้องทอ้ง จึงตรัสรู้ได้

เมื่อหลักฐานในพระคัมภีร์กล่าวไว้ชัดๆ เช่นนี้ จึงไม่ควรสงสัยว่า ผู้เจริญวิปัสสนาต้องเรียนรู้ปริยัติหรือไม่, ต้องคิด, ต้องตรึก, ต้องเพ่ง, ต้องโยนิโสฯ หรือไม่ อนึ่งคำว่า เพ่ง ในที่นี้ ก็ได้หมายถึงการไปจดจ้องอะไรให้นานๆ แต่ เพ่ง หมายถึงการตรึก การพิจารณาที่แยกกาย ซึ่ง อรรถกถา ขุ.เถร.ปารายปริยเอรคาถา (หน้า ๒๔) อธิบาย ดังนี้

บทว่า ฉายโน ได้แก่ ผู้มีการเพ่งเป็นปกติ อธิบายว่า เป็นผู้ประกอบใน โยนิโสมนสิการ เป็นปกติ

ฉานแปลว่า เฝ้า หรือเพ่ง การเพ่งมี ๒ อย่าง ดังนี้

๑. อารัมมณูปนิชฉาน เป็นการเพ่งอารมณ์ของสมถภาวนา มี ๓๘ ประเภท

๒. ลักขณูปนิชฉาน เป็นการเพ่งสภาวะลักษณะ และเพ่งสามัญลักษณะ ของธรรมต่างๆ ได้แก่ ชันธ์ ธาตุ อายตนะ สัจจะ ฯลฯ นี่เป็น การเจริญวิปัสสนา

เป็นที่น่าสังเกตว่า การเจริญวิปัสสนาขณะนี้ กล่าวถึงการเพ่ง หรือการตรึกน้อยมาก บางแห่งให้ดูเฉยๆ เพียงให้รู้ว่าอะไรเกิดขึ้น ก็ให้ตามดูไป หรือให้รู้ว่า นั่นเป็นรูป นี่เป็นนาม แล้วปัญญา ก็จะเกิดขึ้นเอง เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า การเจริญวิปัสสนา การเจริญสติปัฏฐาน ๔ และการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้น โยนิโสฯ เป็นปัจจัยสำคัญยิ่งปัจจัยหนึ่งที่ทำให้โยคาวจรบรรลุมรรคผล ดังนั้น โยนิโสฯ จึงจัดอยู่ในปฏิบัติศาสนา ดัง อรรถกถา ปารายีเยกคาถา เรียกโยนิโสฯ ว่า สมณกิจ เพราะเป็นกิจการงานที่สมณะทั้งหลายพึงกระทำ กล่าวคือ สมณะทั้งหลายควรมีโยนิโสฯ เป็นวัตรธรรม ดังใน อัง.เอก.อรรถกถา เอกอัมมาทีบาสีวรรคที่ ๓ (หน้า ๒๐๓) กล่าวไว้ ดังนี้

บุคคลปรารถนาความเพียร จำเดิมแต่กาลที่ได้บวชมา ย่อมกระทำให้บริบูรณ์ในวัตรทั้งหลาย (อุปัชฌายวัตร, อาจารย์วัตร, โพธิยังคณวัตร, เจตียวัตร เป็นต้น) เรียนพระพุทฺธพจน์ (ทั้งอุทฺตและปริพฺจนา) กระทำกรรมในโยนิโสฯ ฯลฯ เมื่อไม่อาจบรรลุพระอรหัตในปัจจุบัน ย่อมตรัสรู้เร็วในภพที่เกิด

ความหมาย สมณกิจ ข้างต้น หมายถึง กิจในการพึงธรรม การศึกษาธรรม ซึ่งเป็นปริยัติศาสนา มีโยนิโสฯ เป็นปฏิบัติศาสนา เมื่อบรรลุธรรมขั้นใดขั้นหนึ่ง เป็นปฏิเวธศาสนา จึงกล่าวได้ว่า การประกอบโยนิโสมนสิการ คือ การปฏิบัติธรรม

อรรถกถา อัง.ทสก.อภิณหปัจจเวกขณะธรรมสูตรที่ ๘ (หน้า ๑๖๐) แสดงว่าการประกอบ โยนิโสฯ เป็นการปฏิบัติธรรม โดยสังเกตจากคำต้อนรับของอุปัชฌาย์ กะฤกษุผู้มาเยี่ยม ดังนี้

“วันคืนล่วงไป เรากำลังทำวัตรปฏิบัติอยู่หรือ? ท่องบ่นพระพุทธรจนอยู่หรือ? ทำกิจในโยนิโสมนสิการอยู่หรือ?”

อีกหลักฐานหนึ่งที่พระพุทธองค์ตรัสว่า การประกอบโยนิโสฯ เป็นการปฏิบัติธรรม คือในคัมภีร์ ส.ม.ปฐมโยนิโสมนสิการสูตร (ข้อ ๑๗๓) พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจ โดยแยบคาย ย่อมเจริญอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธะ น้อมไปในการสละ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำให้มากซึ่ง โยนิโสมนสิการ ย่อมเจริญอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล ฯลฯ ย่อมทำสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธะ น้อมไปในการสละ....

ความหมายวิปัสสนา

ในพระคัมภีร์ ธรรมสังคณี อภิธรรมปิฎก (ข้อ ๗๐) แสดงความหมายของวิปัสสนา ดังนี้

วิปัสสนามีในสมัยนั้นเป็นไหน?

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจยธรรม ความเข้าไปกำหนด ภาวะที่รู้ละเอียด ความคันคืด ความใคร่ครวญ ความรู้ชัด ความวิจยธรรม ฯลฯ สมัยนั้นอันใด นี้ชื่อว่า วิปัสสนามีในสมัยนั้น

พระพุทธพจน์ข้างต้น ทำให้เห็นว่า การเจริญวิปัสสนา เป็นกิจการงานทางมโนทวาร เป็นเรื่องของการตรึก ซึ่งไม่ใช่ความคิดธรรมดาๆ ของคนทั่วไป แต่เป็นความคิดของผู้ได้บำเพ็ญ ศีลสิกขา จิตตสิกขา ในพระพุทธศาสนามาดีแล้ว และต้องเป็นความคิดที่แยบคาย และคิดอยู่ในแนวอริยมรรค (ปณณสิการ) เพราะความตรึกนี้เป็นเหตุใกล้ของมรรคผลนิพพาน ดังนั้น โยนิโสฯ จึงเป็นเรื่องการตรึก การใคร่ครวญ ดัง อรรถกถา ขุ.ปฎิ.สโตการิญาณนิเทศ (หน้า ๒๐๗) แสดงไว้ว่า

“วิตกกัม ปน วิภา วิปัสสนากิจจเมว นตฺถิ. วิตกกุสหาเยหิ วิปัสสนาสกกิจจกโรติ.” แปลได้ ดังนี้

“กิจแห่งการเห็นแจ้ง เว้นวิตกไม่ได้ เพราะวิปัสสนา มีวิตกเป็นสหาย ย่อมทำกิจของตน”

อนึ่ง อรรถกถา ที.สี. มหาสิสูตร (หน้า ๑๑๐) กล่าวว่า

สัมมาสังกัปปะ หรือวิตก เหมือนช่างถาก ถากไม้ใหญ่ที่มีคนจับปลายข้างหนึ่ง พลิกไปพลิกมา จึงถากด้วยขวาน ย่อมนำไปใช้งานได้ฉับไฉน พระโยคาวจร กำหนดธรรมทั้งหลาย (ทำปริญญากิจในอุปาทานชั้น ๕) ที่วิตกตรึกตรองให้แล้ว โดยนัยว่า ธรรมเหล่านี้เป็นกามาวจร.... ด้วยปัญญา ย่อมนำไปใช้งานได้ ฉับนั้น

ดังนั้น พระพุทธพจน์ในพระคัมภีร์ จะเน้นให้โยคาวจรประกอบโยนิโสฯ มากๆ จนเป็นวิหาธรรม เช่น คำปฏิสันถาร ทักทายกันว่า

“ท่านยังโยนิโสมนสิการอยู่หรือ? พระคุณเจ้าจงอย่าประมาทในโยนิโสฯ”

แต่วิปัสสนาญาคูนี้ ส่วนใหญ่เห็นว่า วิปัสสนาต้องมี รูปปรหมัตถ์และนามปรหมัตถ์เท่านั้นเป็นอารมณ์ บัญญัติเป็นอารมณ์ไม่ได้ ซึ่งข้อความนี้ยังไม่พบว่ามียุอยู่ในคัมภีร์ใดๆ แต่จะพบพุทธพจน์เป็นจำนวนมาก แสดงว่า สมณกิจของโยคาวจร คือ โยนิโสฯ เพราะเป็น เหตุใกล้ ให้เกิดปัญญาทุกระดับ แม้ปัญญาชั้นมรรคจิต ซึ่งสอดคล้องกับ อรรถกถา ปุคคสรวรรคที่ ๑๓ อภ.เอก. (เล่ม ๑ ภาค ๑ หน้า ๑๘๔-๑๘๕) กล่าวว่า

....ในเทศนาสองอย่างนั้น ชนเหล่าใดฟังเทศนาเนื่องด้วยสมมติ สามารถเข้าใจเนื้อความ ละโมหะ บรรลุนิพพานได้ พระพุทธองค์ย่อมทรงแสดงสมมติเทศนาแก่ชนเหล่านั้น ส่วนชนเหล่าใด ฟังเทศนาเนื่องด้วยปรหมัตถ์ แล้วเข้าใจเนื้อความ ละโมหะ บรรลุนิพพานได้ พระพุทธองค์ย่อมทรงแสดงปรหมัตถ์เทศนาแก่ชนเหล่านั้น

อรรถกถากล่าวต่อไปว่า

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นยอดของผู้กล่าวสอนทั้งหลาย ได้ตรัสสั่งจะ ๒ อย่าง คือ สมมติสั่งจะและปรหมัตถ์สั่งจะ ไม่ตรัสสั่งจะที่ ๓ คำที่ชาวโลกหมายรู้กัน ก็เป็นสั่งจะ เพราะมีโลกสมมติเป็นเหตุ คำที่ระบุดังสิ่งที่เป็นปรหมัตถ์ ก็เป็นสั่งจะ เพราะมีความจริงของธรรมทั้งหลายเป็นเหตุ เพราะฉะนั้นมุสาวาท จึงไม่เกิดกับพระโลกนาถ ผู้ศาสดาผู้ฉลาดในโวหาร ผู้ตรัสตามสมมติ

จากพระพุทธดำรัสข้างต้นแสดงว่า ขณะเจริญวิปัสสนา มีสภาพตริกใคร่ครวญธรรม สลับอยู่ด้วย นั่นคือ มีโยนิโสฯ

บัญญัติมีความสำคัญมาก พระองค์จะทรงแสดงบัญญัติในเบื้องต้น กับบางบุคคล เพื่อพาเข้าถึงสภาวะธรรม หรือเข้าถึง **ปรมัตถสัจจะ** จึงกล่าวได้ว่า โยนิโสฯ นี้แหละ คือ ปฏิบัติศาสนา

อีกตัวอย่างหนึ่ง แสดงว่า โยนิโสมนสิการ เป็นปฏิบัติศาสนา คือใน **ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท (ข้อ ๓๐)** กล่าวถึงประวัติพระโปฏฐิละไว้ดังนี้

อดีตชาติ พระโปฏฐิละเคยเป็นผู้ทรงพระไตรปิฎก ในสมัยพระพุทธเจ้า ๗ พระองค์มาแล้ว แม้ในปัจจุบันชาติ ก็เป็นอาจารย์ใหญ่ เป็นผู้บอกธรรมแก่ภิกษุ ๕๐๐ มีศิษย์บรรลุนิพพานจำนวนมาก แต่ถูกพระพุทธเจ้าทรงเรียกท่านว่า **“คุณโบลานเปล่า”** ท่านเกิดความสังเวช ลดมานะเข้าไปหาสามเณรองค์หนึ่ง ซึ่งเคยเป็นศิษย์ เพื่อขอคำแนะนำ สามเณรให้ปริศนาธรรม แก่พระโปฏฐิละ ดังนี้

จอมปลวกแห่งหนึ่ง มีช่อง ๖ ช่อง **เหี้ยตัวหนึ่งเข้าไปอยู่ในนั้น**
ถ้าจะจับเหี้ย ก็ให้ถอดช่องเสีย ๕ ช่อง แล้วขุดช่องที่ ๖ ก็จับเหี้ยได้

พระโปฏฐิละผู้ทรงพระไตรปิฎกฟังแล้วเข้าใจทันที อรรถกถาอธิบายปริศนาธรรมดังกล่าวไว้ ดังนี้

การให้ถอดช่องทั้ง ๕ หมายถึง ให้มีการสังวรในปัญจทวาร

การให้ขุดตามหาเหี้ยในช่องที่ ๖ หมายถึง ให้กำหนดรู้อารมณ์ (วิปัสสนาอารมณ์) ทางมโนทวาร

เมื่อพระศาสดาทรงทราบเหตุการณ์นั้น จึงทรงสงเคราะห์ท่านด้วยคาถา ดังนี้

ปัญญาย่อมเกิด เพราะการประกอบแล ความสิ้นไปแห่งปัญญา เพราะไม่ประกอบ บัณฑิตูรทาง ๒ แพร่ง แห่งความเจริญและความเสื่อมนั้นแล้ว พึงตั้งตนไว้โดยประการที่ปัญญาจะเจริญขึ้นได้

อรรถกถาพระสูตรนี้ อธิบายคำว่า ประกอบ หมายถึง การกระทำไว้ในใจโดยแยกคาย ในอากรมณ ๓๘ เมื่อจบพระคาถา พระโปฏฐิสระก็บรรลุลหรรณ

ไวพจน์ของ โยนิโสฯ ที่ปรากฏในพระสูตร เช่น ประกอบโยนิโส-มนสิการ, กระทำกิจในโยนิโสมนสิการ, กระทำไว้ในใจโดยอุบาย,พิจารณาโดยแยกคาย, ใส่ใจโดยแยกคาย ฯลฯ คำเหล่านี้มีความหมายเดียวกัน เป็นคำที่แสดงถึงกิจทางมโนทวาร ดังนั้น การเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน ต้องมีอาวัชชนะ มีการตรีก ตั้ง อรรถกถา อง.ทสก.อภิณห-ปัจจเวกขณธรรมสูตร พระพุทธองค์ตรัสกะภิกษุ ดังนี้

“ภิกษุทั้งหลาย วันคืนที่ล่วงไป เรากำลังทำวัตรปฏิบัติอยู่หรือ?
กำลังท่องบ่นพุทธวจนะอยู่หรือ? กำลังทำกิจ โยนิโสมนสิการอยู่หรือ?”

อีกตัวอย่างหนึ่งแสดงว่า โยนิโสฯ เป็นการปฏิบัติธรรม คือ อรรถกถา อง.จตุกก.ตติยอัฉริยสูตร (หน้า ๓๔๓) เป็นถ้อยคำที่ พระอานนท์ กล่าวปฏิสันถารต้อนรับภิกษุอาคันตุกะผู้มาเยี่ยมว่า

- ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านสบายดีหรือ?
- ท่านพอยังชีพให้เป็นไปได้อยู่หรือ?
- ท่านยัง ทำกิจ ในโยนิโสมนสิการอยู่หรือ?

จากคำปฏิสันถารดังกล่าว แสดงว่า โยนิโสภา นี้แหละเป็นสมณกิจ เป็นการปฏิบัติธรรม เป็นวิหารธรรม คือ เป็นเครื่องอยู่ของโยคาวจร ผู้ปฏิบัติธรรม

โยนิโสภา ขณะเจริญวิปัสสนา

มีข้อความในพระคัมภีร์หลายแห่ง ชี้ให้เห็นว่า โยคีบุคคลประกอบ โยนิโสภา ในขณะเจริญวิปัสสนา เช่นใน อรรถกถา ขุ.เถร.กุณฑธาน-เถรคาถา (หน้า ๑๓๔) พระเจ้าปเสนทิโกศล ตรัสกับพระกุนฺธธานเถระ ให้หมั่นเจริญวิปัสสนา ดังนี้

“....พระคุณเจ้า จำเดิมแต่นี้ไป ไม่ต้องมีกิจที่จะต้องไปในที่ไหน ๆ โยมจะบำรุงพระคุณเจ้าด้วยปัจจัย ๔ ขอพระคุณเจ้าจงอย่าประมาท ในโยนิโสมนสิการ....”

อีกตัวอย่างหนึ่งคือ ข้อความใน อรรถกถา ขุ.สุ.เมตตสูตร (หน้า ๓๖๕) กล่าวว่า

ในวันใกล้เข้าพรรษา ภิกษุชาวเมืองต่าง ๆ เข้าไปขอกำมัญฐาน กับพระพุทธเจ้า แล้วพากันไปหาที่สัปปายะเพื่อเจริญวิปัสสนา เมื่อได้สถานที่สงบแล้ว ต่างปรารภความเพียร นั่งอยู่ที่โคนไม้ ตลอดคืน และวัน เคาระหังบอกยาม เป็นผู้อยู่มากไปด้วย โยนิโสมนสิการ

อีกตัวอย่างหนึ่งคือ สมัยที่พระพุทธองค์ยังทรงบำเพ็ญเพียรแสวงหาโพธิญาณ พระองค์ก็ทรงประกอบกรรมในโยนิโสฯ เช่นกัน แม้ในยามสุดท้ายคืนวันวิสาขปุณมี ภายใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ พระพุทธองค์ทรงบรรลุปोธิญาณด้วยปัจจัยภายในคือ ทรงประกอบปฏิจจสมุปาทไว้ในพระทัย จึงทรงบรรลुพระสัพพัญญุตญาณ ดังพระองค์ตรัสเรื่องนี้ ให้ภิกษุฟังใน ส.นิ.มหาศกยมุณีโคตมสูตร (ข้อ ๒๖) ดังนี้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเรายังเป็นพระโพธิสัตว์ ก่อนตรัสรู้ยังมิได้ตรัสรู้ ได้มีความปริวิตกว่า โลกนี้ถึงความยากแล้วหนอ ย่อมเกิดแก่ ตาย ฯลฯ เมื่ออะไรหนอมืออยู่ ชราและมรณะจึงมี....

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรานั้นกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย จึงรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อชาติมี ชรามรณะจึงมี ชราและมรณะย่อมมี เพราะชาติเป็นปัจจัย....”

จากพระพุทธพจน์ข้างต้นแสดงว่า ปัจจัยหนึ่งในบรรดาปัจจัยทั้งหลายที่ทำให้พระพุทธองค์ตรัสรู้ คือ โยนิโสฯ

อรรถกถา ส.นิ.วิปัสสีสูตร ที่ ๔ (หน้า ๔๓) ยังย้ำให้เห็นความสำคัญของโยนิโสฯ ไว้อีก ดังนี้

บทว่า โยนิโสมนสิการา อหุ ปญญาฯ ได้แก่ ตรัสรู้ ด้วยโยนิโส-มนสิการ และด้วยปัญญา

ดังนั้น ผู้ใดปรารถนาจะตรัสรู้ตามพระพุทธเจ้า ก็ให้ฝึกโยนิโสฯ ไว้เถิด แม้การตรัสรู้ยังอยู่ห่างไกลก็ตาม แต่ในบั้นปลายชีวิต ผู้ชำนาญโยนิโสฯ ในวาระสุดท้ายใกล้มรณะ ถ้าสามารถประกอบโยนิโสฯ ได้ ทำให้กุศลวิถิจิตเกิดในมรณาสันนกาล สุตติภูมิของผู้นั้นย่อมมีหวัง ส่วนผู้ใดไม่รู้เรื่องโยนิโสมนสิการเลย ชำนาญแต่ อโยนิโสฯ ทำให้อกุศลจิตเกิดในมรณาสันนกาล ทุกคติภูมิของเขาย่อมมีหวัง

โยนิโสฯ เป็นขั้นตอนหนึ่งในการปฏิบัติธรรม

ใน อง.ทสก.อวิชาสูตร กล่าวถึงลำดับการปฏิบัติธรรม หรือ ขั้นตอนการเจริญวิปัสสนา ต้องมีโยนิโสฯ อยู่ด้วย ดังนี้

การคบสัตบุรุษ เป็นปัจจัยให้ได้ฟัง พระสัทธรรม ๆ เป็นปัจจัยให้เกิด ศรัทธา ๆ เป็นปัจจัยให้ โยนิโสมนสิการ ๆ เป็นปัจจัยให้เกิด สติสัมปชัญญะ ๆ เป็นปัจจัยให้มี อินทริยสังวร ๆ เป็นปัจจัยให้เกิด สุจริต ๓ ๆ เป็นปัจจัยให้เจริญ สติปัฏฐาน ๆ เป็นปัจจัยแก่การเจริญ สัมโพชฌงค์ ๆ เป็นปัจจัยแก่ วิชาและวิมุตติ

จากพระพุทธพจน์ข้างต้น ทำให้เห็นว่า โยนิโสฯ เป็นขั้นตอนหนึ่งที่สำคัญมาก ท่านเปรียบจิตรกรผู้วาดภาพบนผืนผ้า ต้องเตรียมชักผ้าให้สะอาดก่อนวาดภาพฉันทใด โยคาวจรผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ก็ต้องรู้จักประกอบโยนิโสฯ ให้บริบูรณ์เสียก่อน ฉะนั้น

อันงานศิลปะของจิตรกรนั้น มีลำดับขั้นตอนในการวาดภาพฉันใด การเจริญสติปัฏฐาน ๔ หรือการเจริญวิปัสสนา ก็มีลำดับขั้นตอนฉันนั้น ดังใน อง.อฏฐก.ปหาราทสูตร (ข้อ ๑๐๙) และอรรถกถา (หน้า ๑๔๒) พระพุทธองค์ตรัสกับท้าวปหาราทะจอมมอสุรว่า

“...ดูก่อนปหาราทะ มหาสมุทราดลุ่มลึกลงไปตามลำดับ ไม่โกรกชั้นเหมือนเหว... ในธรรมวินัยนี้ก็เหมือนกัน มีการศึกษาตามลำดับ มีการกระทำตามลำดับ มีการปฏิบัติตามลำดับ มิใช่ว่าจะบรรลุอรหัตตผลได้โดยตรง...

...การปฏิบัติธรรมต้องเป็นไปตามลำดับ การข้ามขึ้นไปเป็นพระอรหันต์แบบกบกระโดดย่อมไม่มี ฯลฯ ก็ภิกษุบำเพ็ญ ศีล สมาธิ ปัญญา ตามลำดับเท่านั้น จึงบรรลุพระอรหัต”

จากพระสูตรนี้ ทำให้เห็นว่า วิปัสสนาแบบไม่มีโยนิโสฯ หรือแบบทางลัดทางตรง นั้นเป็นการปฏิบัติธรรมข้ามขั้นตอนไปแล้ว

เนื่องจากพระสูตรต่างๆ ที่ผ่านมา ล้วนบ่งบอกว่า โยนิโสฯ เป็นขั้นตอนหนึ่งในการเจริญสมณธรรม เราจึงควรหันกลับมาทบทวนการเจริญวิปัสสนาคุณนี้ว่า มีโยนิโสฯ หรือไม่ มีสุจริต ๓ หรือไม่ เพราะบุคคลทั่วไปคุณนี้ เคยชินอยู่กับอกุศล ขำนาญยิ่งในทุจริต ๓ นั่นคือ ขำนาญยิ่งใน อโยนิโสฯ ทั้งนี้เพราะปัจจุบันเป็นยุคที่วัตถุกามกำลังเฟื่องฟู การบำเพ็ญสุจริต ๓ ให้บริบูรณ์ จึงทำได้ยาก

เรื่องโยนิโสๆ เป็นการปฏิบัติที่ยากยิ่ง โดยเฉพาะฆราวาสสมัยนี้ ต้องยุ่งอยู่กับการทำมาหากิน ไม่มีเวลาฟังธรรม แม้ฟังแล้วก็ไม่สามารถทรงจำไว้ได้ เพราะต้องใช้สมองไปในเรื่องการทำมาหากิน เมื่อไม่มีการทรงจำแล้ว จะนำธรรมอะไรมาเพ่ง เมื่อปัญญาขั้นต้น คือสุดมยปัญญาไม่มีแล้ว ปัญญาขั้นสูงๆ ต่อไป จึงไม่ต้องกล่าวถึง

.....

บทที่ ๑๐

อาหารของโยนิโสมนสิการ

เนื่องจากโยนิโสฯ เป็นสังฆารธรรม เกิดมาแต่เหตุปัจจัย ดังในคัมภีร์
อง.ทสก.อวิชาสูตร แสดงเหตุใกล้และเหตุไกลของ โยนิโสฯ ไว้ดังนี้
(นำมาโดยสรุป)

**“การได้ทำบุญไว้ในชาติแต่ปางก่อน และได้ตั้งอิตตสัมมาปณิธิไว้
จึงเกิดในปฏิรูปเทส การเกิดในปฏิรูปเทส ทำให้ได้พบสัตบุรุษ เมื่อ
พบสัตบุรุษ จึงได้ฟังพระสัทธรรม เมื่อได้ฟังพระสัทธรรม จึงเกิด
ศรัทธา เมื่อเกิดศรัทธา จึงประกอบโยนิโสมนสิการ...”**

ข้อความในอวิชาสูตร แสดงว่า โยนิโสฯ มีการฟังพระสัทธรรม
และมีศรัทธาเป็นเหตุใกล้ นอกจากนี้ยังมีเหตุไกลด้วย ดังพระพุทธพจน์
ใน อรรถกถา อง.เอกก. (หน้า ๑๔) กล่าวไว้ ดังนี้

**“บุคคลผู้มีได้ตั้งตนไว้ชอบ (อิตตสัมมาปณิธิ) และมีได้ทำบุญ
ไว้ในชาติปางก่อน ก็ไม่มีโยนิโสมนสิการ...”**

จากพระพุทธพจน์ข้างต้น พระพุทธองค์ทรงเตือนพุทธบริษัท ให้รู้จัก
ตั้งอิตตสัมมาปณิธิ เมื่อทำบุญทำกุศลทุกครั้ง นั้นเป็นการเจริญ
อธิฐานบารมี เพราะผู้ไม่ได้ตั้งความปรารถนาพระนิพพานไว้ แม้จะ
ทำกุศลมากเพียงใด ก็ไม่มีทางบรรลุถึงพระนิพพาน

ผลของโลภียกุศลนั้น แม้จะพาชีวิตไปเกิดไปตายในสุคติภูมิ แต่ชีวิตก็ไม่สามารถอยู่ในสุคติภูมินั้นตลอดไป หมตบุญเมื่อใด ชีวิตก็ต้องเร่ร่อนไปเกิดไปตายในภพภูมิอื่นอีก ดังนั้น การตั้งความปรารถนาให้ถึงพระนิพพาน เพื่อให้พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดจึงควรทำ ดังคัมภีร์เถรคาถา กล่าวถึงประวัติพระอริยสาวกทุกองค์ ล้วนเคยตั้งความปรารถนาพระนิพพานกันทั้งนั้น

ข้อความใน อรรถกถา ส.นิ.เทศนาสูตร (หน้า ๙) แสดงอาหารหรือปัจจัยของโยนิโสฯ ไว้ดังนี้

“เนยยบุคคล เมื่อใช้โยนิโสมนสิการ โดยอุทเทศ, โดยปริปัจจา คบบัณฑิต, นั่งใกล้กัลยาณมิตร จึงตรัสรู้ธรรม...”

ใน อ.ส.ต.ต.ก.อรรถกถาภาวนาสสูตร (หน้า ๒๕๘) แสดงอาหารของ โยนิโสฯ ไว้อีก ดังนี้

ก็อาสวะทั้งหลายของบรรพชิต ย่อมสิ้นไปตลอดกาลเป็นนิตย์ ด้วยอุทเทศ ด้วยปริปัจจา และด้วยโยนิโสมนสิการ

อุทเทศ คือ ศึกษาพระพุทธรูปจากพระโอษฐ์ หรือจากพระบาลี มีพระสูตรต่าง ๆ เป็นต้น

ปริปัจจา ได้แก่การศึกษาพระพุทธรูปจากอรรถกถา หรือศึกษาด้วยการสอบถามครูอาจารย์ ตลอดจนผู้รู้ทั้งหลาย

จากพระพุทธพจน์ข้างต้น ทำให้เห็นว่า ผู้ใดเจริญวิปัสสนา ผู้นั้นต้องรู้ปริยัติก่อน เว้นแต่อุคฆติตัญญุบุคคล เพราะอุคฆติตัญญุบุคคลเป็นผู้เคยสั่งสมสุตะมาดีแล้วในอดีตชาติ ดังประวัติพระอรหันต์ทั้งหลายที่ปรากฏในคัมภีร์เถระคาถา

การเจริญกัมมัฏฐาน มีความจำเป็นต้องมีทั้งปริยัติและปฏิบัติ ดังในคัมภีร์ ขุ.ธ. (ข้อ ๑๑) กล่าวถึงกุลบุตรชาวสาวัตถี ๒ คน เป็นสหายกันได้ฟังธรรมแล้วเกิดศรัทธา ซวนกันออกบวช เมื่อถือนิสัยและทำวัตรปฏิบัติต่างๆ จนบริบูรณ์ และศึกษาพระธรรมวินัย กับพระอุปัชฌาย์ ครบ ๕ ปี ตามพระวินัยกำหนดแล้ว จึงพากันไปเฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อขอคำแนะนำในการเจริญสมณธรรม ที่สูงยิ่งๆ ขึ้นไป

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแนะนำภิกษุทั้งสองว่า **ธูระในพระศาสนา มีคันถธุระ และวิปัสสนาธุระ**

ภิกษุหนุ่มเลือกบำเพ็ญคันถธุระ จึงเพียรเรียนพุทธพจน์ จนสามารถบอกธรรมแก่ภิกษุ ๕๐๐ เป็นอาจารย์ของคณะใหญ่ ๑๘ คณะ เป็นคณิกาภิกษุ สอนศิษย์จำนวนมาก

ภิกษุผู้มีอายุมาก เลือกบำเพ็ญวิปัสสนาธุระ เมื่อได้รับกัมมัฏฐานจากพระศาสดาแล้ว ก็พากันเพียรบำเพ็ญวิปัสสนา ไม่ช้าก็บรรลุพระอรหันต์พร้อมด้วยปฎิสัมภทา เป็นวิปัสสกภิกษุ มีผู้เคารพเลื่อมใสเป็นจำนวนมากเช่นกัน

ข่าววิปัสสกภิกษุมีผู้เลื่อมใสจำนวนมาก ทำให้พระคันธิกภิกษุสงสัยว่า สหายของท่านรู้ปริยัติน้อยกว่า แต่ทำไมมีผู้เลื่อมใสมากเช่นนั้น ท่านคิดจะทดสอบปัญญาธรรมกับพระวิปัสสกภิกษุ จึงมีการนัดพบกัน ณ สถานที่แห่งหนึ่ง

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้เหตุการณ์นั้นตลอดแล้ว ทรงเอ็นดูคันธิกภิกษุ เกรงจะตกนรก เพราะไปเบียดเบียนพระชีณาสพ พระองค์ทรงกระทำประหนึ่งเสด็จจาริกไป ณ ที่นั้น ครั้นประทับบนพุทธอาสน์ที่จัดไว้แล้ว ทรงถามปัญหากะภิกษุทั้งสอง ปรากฏว่า พระคันธิกภิกษุตอบไม่ได้ แต่พระวิปัสสกภิกษุตอบได้หมด ทั้งปัญหาหลักซึ่งในอรรถดรรค อรหัตผล พระพุทธองค์จึงทรงสาธุการแก่พระวิปัสสกภิกษุ

เหล่าอันเตวาลิกของพระคันธิกภิกษุแปลกใจ พวกสนทนาวาทาโมอาจารย์ของเราเป็นผู้ทรงปริยัติ บอกระรมแก่ภิกษุ ๕๐๐ แต่พระพุทธองค์ไม่ทรงสาธุการ เมื่อพระพุทธองค์ทรงทราบเช่นนั้น จึงตรัสคาถากับภิกษุเหล่านั้น ดังนี้

“หากว่า **นรชนผู้ถึงพร้อมด้วยศีล** กล่าวพระพุทฺธพจน์ อันมีประโยชน์เกื้อกูลแม้มาก แต่เป็นผู้ประมาท ไม่ทำตามพระพุทฺธพจน์ นั้น (ไม่นำมาโยนิโสฯ) เขาย่อมไม่มีส่วนแห่งสามัญญผล เหมือนคนรับจ้างเลี้ยงโค ย่อมไม่มีส่วนแห่งปัญจโครส ส่วนนรชนผู้ถึงพร้อมด้วยศีล กล่าวพระพุทฺธพจน์อันมีประโยชน์เกื้อกูล แม้จะกล่าวน้อย แต่เป็นผู้มีปกติประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรม (สมควรแก่ โลกุตตรธรรม ๙) ไซ้ไร เขาละราคะ โทสะ โมหะแล้ว มีจิตหลุดพ้นดีแล้ว เขาย่อมมี **ส่วนแห่งสามัญญผล**”

อรรถกถาพระสูตรข้างต้น อธิบายว่า

ผู้มีสุตะมาก แต่มีปกติอยู่ด้วยความประมาท ไม่กระทำไว้ในใจ
โดยแยบคาย ด้วยอำนาจแห่งไตรลักษณ์ จึงไม่บรรลุนิพพาน ส่วนผู้มี
สุตะน้อย แต่ กระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ย่อมบรรลุนิพพานได้

จากเรื่องภิกษุสองสหายดังกล่าว ทำให้เห็นว่า ทั้งปริยัติและปฏิบัติ มีความสำคัญเท่ากัน อนึ่งพระคาถาที่พระพุทธองค์ตรัสนั้น มีเงื่อนไขว่า ผู้ที่โยนิโสฯ แล้วบรรลุนิพพานได้ ผู้นั้นต้องมีปริยัติพอเพียง มีการปฏิบัติ ธรรมสมควรแก่ธรรม และปัจจัยอื่นๆ มีศีลวิสุทธิ จิตตวิสุทธิ เมื่อ ประกอบ โยนิโสฯ จึงบรรลุ ทิณฺณวิสุทธิ ได้

ด้วยเหตุนี้เอง พระวินัยจึงกำหนดให้ผู้บวชใหม่ ต้องถือนิสัยกับ อุปัชฌาย์หรืออาจารย์ ๕ ปี ต้องทำวัตรต่างๆ มีการบำเพ็ญศีลสิกขา ให้บริบูรณ์ สังฆมุตตะให้พอเพียงเสียก่อน อุปัชฌาย์อาจารย์จึงอนุญาต ให้ออกไปบำเพ็ญสมณวิปัสสนาได้โดยลำพัง แม้กระนั้นในครั้งแรกๆ ก็ไม่ให้ไปไกลนัก ถ้ามีปัญหา ก็กลับมาหาอุปัชฌาย์อาจารย์ได้สะดวก ส่วนภิกษุใดไม่ฉลาด ต้องอยู่กับอุปัชฌาย์อาจารย์ตลอดไป

ในกรณีของวิปัสสภิกษุ ท่านก็ถือนิสัยกับพระอุปัชฌาย์มาครบ ๕ ปี ได้สังฆมุตตะพอเพียงที่จะนำไปโยนิโสฯ ส่วนคณิกาภิกษุ เป็นผู้ที่มีปริยัติ ระดับครูอาจารย์ เมื่อฟังธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงเพียงย่อๆ ก็ บรรลุได้เร็วพลัน สรุปแล้ว ปริยัติจำเป็นกับทุกคน เพราะการเจริญ วิปัสสนานั้น กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การประกอบโยนิโสฯ ใน ชั้นธ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ สัจจะ ปฏิจจนูปบาท ฯลฯ เป็นชีวิตจิตใจ โดยทำเป็นประจำ หรือเป็นเครื่องอยู่ นั่นเอง

ดังนั้นเราจึงไม่ควรคิดว่า ไม่ต้องรู้ปริยัติก็เจริญวิปัสสนาได้ สำหรับผู้บรรลุเร็วในสมัยพุทธกาล เพราะอดีตชาติ ท่านเหล่านั้นเคยสั่งสมปริยัติมาแล้วทั้งนั้น เช่น พระนางเขมา พระเทวีของพระเจ้าพิมพิสาร พระนางมีมานะในรูปสมบัติของตนเองมาก ไม่ชอบคำสอนที่พระพุทธองค์ทรงดำหนิรูปกายอยู่เสมอ และในปัจจุบันชาติ พระนางก็ไม่ได้ศึกษาปริยัติ แต่อรรถกกล่าวประวัติอดีตชาติของพระเถระว่า ในสมัยพระกัสสปพุทธเจ้า พระนางได้ประพฤติกุมารีพรหมจรรย์อยู่นานถึง ๒๐,๐๐๐ ปี แดกฉานในปริยัติ เป็นธรรมกถึก เป็นผู้ทรงพระไตรปิฎก ด้วยอุปนิสัยนั่นเอง ในชาติปัจจุบัน แม้พระนางจะไม่ได้เรียนปริยัติมาเลย เมื่อได้ฟังพระธรรม จากพระโอษฐ์ด้วยเทศนาเพียงครั้งเดียว ก็บรรลุธรรมเป็นอัครสาวิกา ผู้เลิศด้วยปัญญายิ่งกว่าภิกษุทั้งหลาย

ดังนั้น เราจึงไม่ควรประมาทว่า ในอดีตเราก็เคยเรียนปริยัติมาพอแล้ว หรือเข้าใจผิดว่า ไม่ต้องรู้ปริยัติก็ปฏิบัติได้ หรืออย่าเข้าใจว่า เมื่อลงมือปฏิบัติแล้วจะรู้ปริยัติได้เอง หรือบางท่านคิดว่า เมื่อจิตเป็นสมาธิแล้ว ปัญญาจะเกิดขึ้นเอง และไม่ควรกล่าวว่า ปริยัติไม่สำคัญ ปฏิบัติสำคัญกว่า หรือกล่าวว่า ปริยัติมากเกินไป เป็นต้น อันเป็นคำกล่าวหมิ่นพระธรรมของพระพุทธองค์โดยไม่รู้ตัว เมื่อหมิ่นพระธรรมก็เท่ากับหมิ่นพระพุทธเจ้าด้วย ซึ่งมีโทษอย่างยิ่ง ไม่ควรทำ

.....

บทที่ ๑๑

โยนิโสมนสิการมากน้อยเพียงใด

การกระทำไว้ในใจโดยอุบายอันแยบคายนั้น พระพุทธองค์ทรงให้กระทำตลอดเวลาและตลอดชีวิต ใน คัมภีร์ มลिनทปัญหา สूरียังคปัญหา (กัณฑ์ที่ ๕ วรรคที่ ๓ ปัญหาที่ ๘) พระเจ้ามลิந்தถามปัญหา ว่าด้วยองค์ ๗ แห่งพระอาทิตย์ กะพระนาคเสน พระเถระตอบ ดังนี้

ขอถวายพระพร ยังมีอีกองค์หนึ่ง พระอาทิตย์ ย่อมโคจรเป็นประจำ ฉนใด ขอถวายพระพร พระโยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียรก็พึงกระทำโยนิโสฯ เป็นประจำ ฉนนั้นเหมือนกัน

โยนิโสฯ มิได้เจริญเพียงชั่วครั้งชั่วคราว แท้จริงพระโยคาวจรยุคก่อนท่านโยนิโสฯ เป็นประจำ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ท่านมีโยนิโสฯ เป็นวิหารธรรม ทั้งนี้เพราะผู้เจริญวิปัสสนาต้องเพียรทำกิจ ๔ มีปริณญากิจในทุกขสัจเป็นต้น โดยทำอย่างต่อเนื่อง การทำปริณญากิจนั้น เป็นการกำหนดรู้หรือการประกอบโยนิโสฯ ในอุปาทานชั้น ๕ นั้นเอง

เหตุที่พระโยคาวจร ประกอบโยนิโสฯ ตลอดเวลา ในขณะที่เจริญสมณะวิปัสสนา เพราะท่านไม่ยอมให้วิปลาส ๔ ซึ่งเป็นอาหารของอวิชชา ได้แก่ นิจวิปลาส, สุขวิปลาส, สุขวิปลาส, อัตตวิปลาส เกิดขึ้น เพราะจะทำให้วิปัสสนากัมมัญฐานของท่านเสียหาย

พระสูตรหลายสูตรกล่าวว่า สมัยพุทธกาล พระโยคาวจรผู้มีจิต
เด็ดเดี่ยว ท่านทำกิจนี้ตลอดวันตลอดคืน จะเว้นเฉพาะตอนหลับเท่านั้น
และทำตลอดชีวิตด้วย หรือทำจนกว่าจะเกิดปัญญา เห็นชั้น ๕ โดยความ
เป็นโทษเป็นภัย จนกว่าจะเกิดปัญญาเบื่อหน่าย (นิพพิทา) จนกว่าจะ
คลายกำหนด (วิราคะ) หรือจนกว่าจะหลุดพ้น (วิมุตติ) แม้บรรลุเป็น
พระเสขบุคคล หรือพระอเสขบุคคลแล้ว ท่านก็ยังโยนิโสมนสิการ ไปใน
อุปาทานชั้น ๕ เป็นประจำต่อไป ดังใน ส.ข.สีลสูตร (ข้อ ๓๑๐)
กล่าวว่า

ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสี ท่านพระมหาโกฏิฐิตะ
ผู้เป็นเอตทัคคะ เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้บรรลุธรรมพร้อมด้วย
ปฏิสัมภิทา ได้ออกจากที่พักในเวลาเย็น เข้าไปหาท่านพระสารีบุตร
เถระ ผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้มีปัญญา พระเถระทั้งสองสนทนากัน
ในแบบธรรมสากัจฉา ดังนี้

พระมหาโกฏิฐิตะ. ภิกษุผู้มีศีล ควรกระทำธรรมเหล่าไหนไว้ในใจ
โดยแยบคาย

พระสารีบุตร. ท่านโกฏิฐิตะ ภิกษุผู้มีศีล ควรกระทำอุปาทาน-
ชั้น ๕ ไว้ในใจโดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์
เป็นดังโรค เป็นดังไฟ เป็นดังลูกศร เป็นความคับแค้น เป็นอาหาร
เป็นดังผู้อื่น เป็นของทรุดโทรม เป็นของสูญ เป็นอนัตตา....

พระมหาโกฏิฐิตะ. พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี
ควรกระทำธรรมเหล่าไหนไว้ในใจโดยแยบคาย

พระสารีบุตร. แม้พระอริยเจ้าทั้ง ๓ ก็ควรกระทำอุपाทานชั้น ๕ ไว้ในใจโดยแยบคาย โดยความเป็นทุกข์ เป็นดังโรค เป็นดังฝี เป็นดังลูกศร ฯลฯ

พระมหาโกฏิฐิตะ. พระอรหันต์ ควรกระทำธรรมเหล่านี้ ไว้ในใจโดยแยบคาย

พระสารีบุตร. แม้พระอรหันต์ ก็กระทำอุपाทานชั้น ๕ ไว้ในใจโดยแยบคาย โดยความเป็นทุกข์ เป็นดังโรค เป็นดังฝี เป็นดังลูกศร ฯลฯ

อรรถกถาอธิบายต่อไปว่า

แม้พระอรหันต์จะทำกิจเสร็จแล้ว บรรลุแล้ว แต่ก็ยังกระทำอุपाทานชั้น ๕ ไว้ในใจโดยแยบคายนั้น เพราะเพื่อเข้าในโรธสมบัติ เพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบัน และเพื่อสติสัมปชัญญะของพระพุทธเจ้า และของพระอรหันต์ทั้งหลาย

พระสูตรดังกล่าวแสดงว่า การกระทำอุपाทานชั้น ๕ อันเป็นอารมณ์ของวิปัสสนาไว้ในใจโดยแยบคายนั้น โยคีบุคคลในสมัยพุทธกาลทำอยู่เสมอ ทำกันตลอดชีวิต ก็เมื่อพระอรหันต์ผู้ทำกิจเสร็จแล้ว ยังประกอบโยนิโสมนสิการอยู่เสมอเช่นนี้ จึงไม่ต้องกล่าวถึงการปฏิบัติธรรมเพื่อความพ้นทุกข์ของโยคีบุคคลยุคนี้นี้ว่า จะต้องโยนิโสมนสิการหรือไม่

ตัวอย่างโยนิโสมนสิการตลอดชีวิต

ใน มลिनทปัญา จักกวกังคปัญา พระเจ้ามลินทถามปัญาองค์ ๓ แห่งนจากพราก ซึ่งควรถือเป็นเยี่ยงอย่าง พระนาเคนเถระตอบว่า

ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า นจากพราก ย่อมไม่ละทิ้งคู่ของตน จนกว่าจะสิ้นชีวิตฉันใด ขอถวายพระพร พระโยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียร ก็ไม่พึงละทิ้งโยนิโสมนสิการ จนกว่า ชีวิตจะสิ้นสุดลง ฉะนั้น

สมัยพุทธกาล พระโยคาวจรประกอบโยนิโสฯ กันเป็นชีวิตจิตใจ ที่เดียว ทำติดต่อกันไป เพื่อไม่ให้กุศลแม้เล็กน้อยเกิดแทรกขึ้นมาใน ระหว่างบำเพ็ญศีลสิกขา จิตตสิกขา โดยเฉพาะในเวลาเจริญปัญญาสิกขา ดังพระพุทธร่องค์ตรัสไว้ว่า อูจจาระแม้เล็กน้อยก็เหม็นฉันใด กิเลสแม้ เล็กน้อย ก็มักกลืนไม่สะอาดฉันนั้น ดัง อรรถกถา ส.ส.สุสิมสูตร แสดงถึง พระโยคาวจรสมัยพุทธกาล ท่านเพียรละอกุศลกันอย่างเข้มงวดและ จริงจัง ดังนี้

ภิกษุผู้ปรารถนาความเพียรให้บริบูรณ์ ย่อมไม่ยอมให้กิเลส ที่เกิดขณะเดิน ติดตามมาถึงขณะยืน แม้ขณะยืน ก็ไม่ยอมให้กิเลส ที่เกิดขณะยืน ติดตามมาถึงขณะเดิน เป็นต้น

พระสูตรข้างต้น ทำให้เห็นภาพผู้บำเพ็ญเพียรยุคก่อน ท่านโยนิโสฯ กันตลอดเวลา เว้นเฉพาะตอนหลับเท่านั้น

การบำเพ็ญเพียรให้ติดต่อกันเช่นนี้ได้ ผู้นั้นต้องมีสติสัมปชัญญะบริบูรณ์ ซึ่งสติสัมปชัญญะจะบริบูรณ์ได้ ก็ด้วยการประกอบ โยนิโส-มนสิการ ตลอดเวลา

เพราะเหตุนั้น ขรवासทั่วไป โดยเฉพาะสมัยนี้ จะปฏิบัติธรรมให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ดุจสังข์ขัด จึงทำได้ไม่ง่ายเลย เพราะชีวิตขรवासคับแคบ ต้องคลุกคลีอยู่กับครอบครัว ต้องทำมาหากิน จะหาเวลาและสถานที่ปลีกเรือน ที่เหมาะแก่การกระทำความในโยนิโสฯ ย่อมยาก ดังตัวอย่างที่อุบาสกชาวเมืองสาวัตถี ยังต้องหาโอกาสเข้าไปปลีกเรือนค้างคืนในพระเชตวันวิหารในวันอุโบสถ เพื่อชำระศีลให้บริสุทธิ์และเพื่อพอกพูนโยนิโสฯ

ด้วยเหตุนี้เอง สมัยพุทธกาล ขรवासผู้มีฐานะ มีวรรณะสูง เช่น พระญาติทั้งหลายของพระพุทธองค์ เมื่อได้ฟังพระธรรมเทศนาที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแล้ว จึงรู้ว่า การที่จะปฏิบัติธรรมให้ถึงความบริสุทธิ์ดุจสังข์ขัด ให้ถึงความสิ้นทุกข์ในเพศขรवासนั้นทำได้ยาก จึงพากันสละเพศขรवास ละทิ้งวัตถุกำถ่วงประณีต ออกบวชเป็นบรรพชิต ได้บรรลุธรรมเป็นจำนวนมาก

การเรียนปริยัติหรือฟังธรรม แล้วไม่ทรงจำไว้ อาศัยเพียงเข้าใจอย่างเดียวย่อมไม่พอ เมื่อนำไปตรึก ก็ตรึกได้ไม่มาก ระลึกก็ไม่ละเอียด ไม่เป็นขั้นตอน ไม่สมบูรณ์เท่าที่แสดงไว้ในพระคัมภีร์ ด้วยเหตุนี้แหละ ในขั้นต้น การทรงจำพระธรรมคำสอน จึงมีความจำเป็นยิ่ง ถ้าทรงจำไม่ได้ ก็โยนิโสฯ ไม่ได้ อันความทรงจำสำคัญเพียงใด ขอให้ดูพระพุทธพจน์ใน ขุ.ธ. ข้อ ๒๘ ดังนี้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โสฬหยาธิเรียนธรรม มีประมาณน้อยเท่านั้น มิได้ทำการทอเลย การเรียนปริยัติอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ไม่ทำการทอปริยัตินั้น เป็นมลทินแท้”

ในวงการปฏิบัติธรรมในเมืองไทยยุคนี้ ส่วนมากไม่ส่งเสริมให้มีการทรงจำพระธรรมคำสอน เมื่อไม่ทรงจำก็ไม่มีข้อมูล เมื่อไม่มีข้อมูล ก็ไม่มีการตรึก เมื่อไม่มีการตรึก ก็ไม่มีโยนิโสมนสิการ เมื่อไม่มีโยนิโสแล้ว นอกจากปัญญาจะไม่เกิด ยังทำให้ อโยนิโส เจริญขึ้นด้วย

จะเห็นได้ว่า การเจริญวิปัสสนา โยนิโส มีบทบาทสำคัญยิ่ง โยนิโส ไม่ใช่ธรรมที่เกิดขึ้นได้ง่ายๆ แต่ฝึกได้ อบรมให้มีได้ ส่วนอโยนิโส นั้น ไม่ต้องเจริญ เพราะปุณฺณทวํไปชานาญยังโน อโยนิโส อยู่แล้ว เมื่อเกิดอกุศลจิตครั้งใด นั่นเป็นการให้อาหารแก่อโยนิโส ดังในชีวิตประจำวันของคนยุคนี้ เมื่อได้ฟังนักการเมืองโต้ตอบกันในสภา อ่านข่าวอาชญากรรมต่างๆ จากหนังสือพิมพ์หรือจากโทรทัศน์ ถ้าไม่ตั้งใจไว้ชอบ ไม่รู้จักคิด ให้แยกคายแล้ว จิตก็จะเรวร้อนแปดเปื้อนไปกับ ผรุสวาจา มุสาวาจา ปิสุณวาจา อันเป็นอาหารอันโอชะของ อโยนิโสมนสิการ จึงกล่าวได้ว่า ปุณฺณทวํไปชานาญยังโน อโยนิโส

ใน ที.ปา. อรรถกถา ทสุตตรสูตร (หน้า ๔๖๓) กล่าวว่า

อโยนิโส เป็นเหตุเป็นปัจจัย เพื่อความเศร้าหมองแห่งสัตว์ทั้งหลาย โยนิโส เป็นเหตุเป็นปัจจัยอย่างหนึ่ง เพื่อความหมดจดแห่งสัตว์ทั้งหลาย

วิปัสสนาญาณนี้ กล่าวถึงโยนิโสมนสิการน้อยที่สุด แต่ในพระไตรปิฎกมีค่านี้นามากที่สุด เช่น คัมภีร์มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ เป็นคัมภีร์ที่ได้ชื่อว่าป็นมหาวิปัสสนาญาณั้น พระพุทธพจน์และอรรถกถา ที่ปรากฏใน สัพพสาสน์วรรสูตร เพียงสูตรเดียว ก็มีคำ โยนิโสมนสิการถึง ๕๐ แห่ง

ถ้าสังเกตให้ดีก็จะพบว่า พระธรรมคำสอนในพระไตรปิฎกนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้โดยอุเทศ คือโดยสังเขปเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งอุคฆติตัญญุบุคคล ฟังแล้วบรรลุได้ แต่บุคคลอื่นๆ ลงมา เช่น เนยยบุคคล เป็นต้น ต้องนำพุทธพจน์นั้นไปศึกษาค้นคว้าสอบสวนเพิ่มเติมจาก กัลยาณมิตร หรือจากอรรถกถา ซึ่งเป็นขั้นปริปัจจา เมื่อเข้าใจถูกต้องทั้งอุเทศและปริปัจจาแล้ว ยังต้องทรงจำไว้ด้วย แล้วนำมาตรึกบ่อยๆ นั่นคือ นำไปเพิ่มพูนความรู้ความเข้าใจยิ่งๆ ขึ้น ด้วยวิธีนำพระธรรมคำสอนนั้นมาโยนิโสฯ บ่อยๆ จึงบรรลุธรรมได้ ดังพระพุทธพจน์ในอรรถกถา ภาวนาสูตที่ ๗ อัง.สตตก. (หน้า ๒๕๘) กล่าวว่า

“ก็อาสวะทั้งหลายของบรรพชิต ย่อมสิ้นไปตลอดกาลเป็นนิตย์ ด้วยอุเทศ, ด้วยปริปัจจา และด้วยโยนิโสมนสิการ ด้วยวัตรปฏิบัติ....”

.....

บทที่ ๑๒

องค์ธรรม โยนิโสมนสิการ

องค์ธรรมของโยนิโสมนสิการ อรรถกถาแสดงไว้ดังนี้

(๑) โยนิโสมนสิการ หมายถึง อวชฺชนจิต มีหลักฐานมาจาก คัมภีร์ฎีกาแห่งอรรถกถา ที่มณิกายมหารวรรค มหาสติปัฏฐานสูตร ัมมานุปัสสนา โพชฌงค์ปัพพวัณณา (ที.ฎี. ๒/๔๐๗ มจร.) ดังนี้

“ตทาโภคตาย อวชฺชนาปี ตคฺคตฺกาทฺ เอว”

คำแปล : แม้แต่อวชฺชนจิตทั้งหลาย ก็มีสภาพที่เป็นไปเหมือนกับ ญาณสัมปยุตจิตนั้น เอาใจใส่อารมณ์อื่นจากอารมณ์ของภวังค์

[หมายความว่า แม้แต่อวชฺชนจิต ก็ยังได้ชื่อเรียกว่า “โยนิโสมนสิการ” ในฐานะที่อวชฺชนจิตนั้น เป็นจิตที่เปลี่ยนกระแสจิตจากภวังค์มาเป็นวิถิจิต (วิถีปฏิบัติทักะ) เป็นการเรียกโดยอุปการณัย กุศลญาณสัมปยุตตจิต ได้ชื่อว่า “โยนิโสมนสิการ” โดยตรง ส่วนอวชฺชนจิต ซึ่งเป็นปัจจัยให้เกิด ญาณสัมปยุตจิตนั้น ได้ชื่อว่า “โยนิโสมนสิการ” โดยอ้อม (โดยอุปการณัย)]

(๒) โยนิโสมนสิการ หมายถึง วิปัสสนาชวนจิต มีหลักฐานมาจาก คัมภีร์ฎีกาแห่งอรรถกถา ที่มณิกายมหารวรรค มหาสติปัฏฐานสูตร ัมมานุปัสสนา โพชฌงค์ปัพพวรรณณา (ที.ฎี. ๒/๔๐๗ มจร.) ดังนี้

“โยนิโสมนสิการพหุสีกาโรติ กุสลาทีนํ ตตฺสภาวสรสสลกฺขณา-
ทิกสฺส ยถาวโต อวพฺพชฺฌนวเสน อุปฺปนฺโน ญาณสมฺปยุตฺตจิตฺตูปปาโท,
โส หิ อวิปรีตมนสิการตาย โยนิโสมนสิการโรติ วุตฺโต.”

คำแปล ในบทว่า โยนิโสมนสิการพหุสีกาโร (การทำให้โยนิโสมนสิการ
เกิดขึ้นเนื่อง ๆ) นี้พึงทราบว่ โยนิโสมนสิการได้แก่ จิตตูปบาท (จิตตูปบาท
คือจิต หรือจิตและเจตสิก) ที่เกิดขึ้นร่วมกับปัญญาเจตสิก ทำหน้าที่รู้แจ้ง
เห็นจริงใน สภาวะ รสะ ลักษณะ เป็นต้น ของธรรมทั้งหลาย มีกุศล
เป็นต้น ตามสภาพความเป็นจริง

เหตุผลที่เรียก ญาณสัมปยุตจิตตูปบาท ว่า โยนิโสมนสิการ เพราะว่า
ญาณสัมปยุตจิตตูปบาท เป็นจิตที่ มนสิการอารมณ์ พิจารณาปรมัตถ-
สภาวะธรรม ที่เกิดขึ้น ตามความเป็นจริงนั่นเอง

(๓) สภาวะโยนิโสมนสิการ หมายถึง การพิจารณาเห็นจริงตามสภาวะ
มีหลักฐานมาจาก อรรถกถา ทีฆนิกาย มหาวรรค ชนวสกุสูตร ดังนี้

โยนิโสมนสิกาโร นาม อุปายมนสิกาโรปถมนสิกาโร, อนิจฺเจ
อนิจฺจนฺติ อสุเก อสุกฺกนฺติ ทุกฺเข ทุกฺขนฺติ อนตฺตนิ อนตฺตาติ สจฺจา-
นุโลมิเกนวา จิตฺตสฺส อวชฺชนา อนววชฺชนา อาโกโค สมฺนุนาหาโร
มนสิกาโร, อยํ วุจฺจติ โยนิโสมนสิการโรติ.

คำแปล โยนิโสมนสิการ หมายถึง การตั้งอารมณ์ไว้ในใจ (การใส่ใจ
อารมณ์) ได้ถูกต้องตามหลักการและถูกทาง ที่จะเป็เหตุให้เกิดกุศล

อีกนัยหนึ่ง หมายถึง การมนสิการเอาใจใส่ใคร่ครวญ พิจารณาใน
อารมณ์ ให้สอดคล้องกับการรู้แจ้งอริยสัจ กล่าวคือ การมนสิการสังขาร
ที่มีสภาพไม่เที่ยงว่า “เป็นของไม่เที่ยง” สังขารที่มีสภาพเป็นทุกข์ว่า
“เป็นทุกข์” สังขารที่มีสภาพปราศจากอึดตาตัวตนว่า “ปราศจากอึดตา
ตัวตน” สังขารที่มีสภาพไม่งามว่า “เป็นของไม่งาม” การเอาใจใส่ หรือ
พิจารณาตามที่กล่าวมานี้ เรียกว่า “โยนิโสมนสิการ”

(ด้วยความกรุณาจาก ท่านอาจารย์จำรูญ ธรรมดา ศาสนธัมมมาจริยะ
หัวหน้าฝ่ายวางแผนและวิชาการ อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย ช่วยค้นหา
หลักฐานองค์ธรรมของ โยนิโสฯ จากอรรถกถาและฎีกา)

.....

บทที่ ๑๓

ปุจฉา - วิสัชนา

ถาม ขอให้อธิบายแบบสรุปย่อๆ สำหรับผู้ไม่มีความรู้
ขั้นพื้นฐานใน พระธรรมมาก่อน ให้เข้าใจเรื่อง โยนิโสมนสิการ

ตอบ โยนิโสมนสิการ เป็นความคิดชนิดหนึ่ง ที่คิดแล้วทำ
ให้กุศลจิตเกิด กุศลจิตนั้น เห็นได้ ตอนที่เรากำลังให้ทาน เช่น
ให้อาหารสัตว์ ให้เสื้อผ้าแก่คนยากจน เป็นต้น ถ้าสังเกตให้ดีก็จะ
พบว่า ก่อนการให้ทานทุกครั้ง เราต้องคิดถึงการให้เสมอ บางครั้ง
คิดสั้นๆ บางครั้งคิดอยู่นาน ไม่ว่าจะคิดแบบไหน คิดเรื่องอะไร
คิดด้วยเหตุผลอะไร ถ้าความคิดนั้นทำให้กุศลจิตสุกหอม จนทำให้
การให้ทานครั้งนั้นสำเร็จลง หรือยังไม่สำเร็จก็ตาม ความคิดนั้น
ท่านเรียกว่า โยนิโสมนสิการ ตรงกันข้าม ถ้าความคิดนั้นทำให้เกิด
อกุศลจิต เช่น คิดแล้วเกิดความตระหนี่หวงแหน หรือคิดแล้ว
เกิดโทสะ เป็นต้น ความคิดนั้นท่านเรียก อโยนิโสมนสิการ

ดังนั้น ผู้ที่โยนิโสมนสิการไปในทานกุศลได้ ผู้นั้นต้องมีข้อมูล
เรื่องทาน โดยได้ข้อมูลจากการฟังธรรมมาก่อน แม้กุศลจิตขั้น
ศีล หรือ ภาวนา ผู้ที่โยนิโสมนสิการได้ ผู้นั้นก็ต้องมีข้อมูล คือ
ได้ฟังพระธรรมในเรื่อง ศีล ในเรื่องภาวนา มาก่อน เช่นกัน

ถาม กุศลจิตและอกุศลจิตสำคัญอย่างไร มีลักษณะอย่างไร
มีผลต่อชีวิตอย่างไร ช่วยอธิบายแบบย่อๆ พอให้เข้าใจด้วย

ตอบ กุศลจิตเป็นธรรมชาติที่ไม่มีโทษ ผลของกุศลเป็นความสุข ส่วนอกุศลจิต เป็นธรรมที่มีโทษ ผลของอกุศลเป็นความทุกข์ อนึ่ง กุศลและอกุศลยังเป็นปฏิปักษ์ ซึ่งกันและกันด้วย เช่น ถ้ากุศลจิตเกิด อกุศลจิตก็หายไป ถ้าอกุศลจิตเกิด กุศลจิตก็หายไป อันธรรมชาติของจิตของคนทั่วไปนั้น อกุศลจิตเกิดง่าย และเกิดอยู่ตลอดเวลา ส่วนกุศลจิตเกิดยาก เกิดเป็นครั้งคราว ในเมื่อทุกคนรักสุขเกลียดทุกข์ เราจึงต้องแสวงหาความรู้ หรือวิธีที่ทำให้กุศลจิตเกิดมากๆ วิธีนั้นคือ รู้จักคิดให้ฉลาด คิดให้แยบคาย หรือโยนิโสมนสิการ นี่แหละ ผู้ที่จะคิดเช่นนี้ได้ ผู้นั้นต้องศึกษาพระธรรมมามาก ดังพระพุทธองค์ตรัสว่า อาหารหรือปัจจัยของโยนิโสฯ ได้แก่ ศรัทธา เชื่อในคำสอนของพระพุทธเจ้า และผู้ที่จะมีศรัทธา เพราะผู้นั้นได้ฟังพระธรรมของพระพุทธเจ้า ผู้ได้ฟังพระธรรมเพราะผู้นั้นได้คบกับสัตบุรุษ ฯลฯ

ถาม ขอให้แสดงหลักการคิดที่คิดฉลาด คือ คิดแบบโยนิโสมนสิการ

ตอบ ปกติในชีวิตประจำวัน เราต้องได้รับผลของกรรมทาง ๕ ทวาร คือ เห็นสิ่งต่างๆ ทางตา ฟังเสียงต่างๆ ทางหู ได้กลิ่นต่างๆ ทางจมูก ได้สัมผัสต่างๆ ทางลิ้น และสัมผัสต่างๆ ทางกาย เมื่อได้รับผลกระทบทางทวารต่างๆ ดังกล่าวแล้ว จึงนำมาคิด โดยให้คิดไปตามพระธรรมคำสอน เช่น คิดไปในบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ หรือคิดไปในเรื่อง ทาน ศีล ภavana (คิดอยู่ในกรอบของพระธรรมคำสอน เรียกว่า ปถมนสิการ)

ถาม ขอให้ยกตัวอย่าง เช่น เห็นหญิงสาวคนหนึ่ง กำลังเดินอยู่ในห้าง จะคิดอย่างไร จิตใจจะเป็นกุศล คิดแล้วเกิดผลดีอะไรตามมา

ตอบ ให้คิดอยู่ในกรอบของพระธรรม ซึ่งเป็นสัจธรรม เป็นเรื่องจริง ๆ ดังนี้

- ให้คิดว่า ผู้หญิงคนนี้ ในอดีตชาติ เคยเป็นแม่หรือเคยเป็นพี่เป็นน้อง เรามาก่อน

ผลของ โยนิโสฯ ทำให้ไม่เกิดราคะในหญิงคนนั้น และเกิดเมตตาด้วย

- ให้คิดว่า วันนี้เรามาเจอเพื่อนทุกข์ เรากับตัวเขาต่างก็มีทุกข์ จากการแสวงหาอาหาร ผลของโยนิโสฯ คือ เกิดเมตตา เกิดกรุณา ทำให้เห็นโทษภัยของ การเกิดบ่อย ๆ

- เรากำลังเห็น กองขยะ ประกอบด้วย ผม ขน เล็บ เนื้อ เอ็น กระดูก ตับ ไต ไส้ พุง น่าเกลียดยิ่งนัก โยนิโสฯ แล้ว ราคะ ย่อมไม่เกิด

- ให้คิดว่า ผู้หญิงคนนี้ เป็นที่ดูของผลกรรม เธองาม มีฐานะ เพราะเธอเคยทำทานกุศล เธอเป็นอ่อนน้อม เพราะเคยรักษาศีลมาก่อน ผลของโยนิโสฯ ทำให้เราศรัทธาเชื่อเรื่องกรรมและวิบากที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้

ถาม ถ้าฟังพระธรรมเกี่ยวกับศีลมาดีแล้ว เราควรจะโยนิโสมนสิการอย่างไร ศีลของเราจึงแข็งแรง สมบูรณ์ สวยงาม ไม่ต่างไม่พร้อย ไม่ล่งศีลง่าย ๆ

ตอบ ให้นำข้อความประทับใจเกี่ยวกับศีลในคัมภีร์มาตริก เช่น ศีลเป็นทรัพย์ คนรวยแต่ทุศีลเป็นคนยากจนในสายตาพระ-อริยเจ้า คนจนแต่มีศีล เป็นคนรวยในอริยวินัย กลิ่นผู้มีศีลหอม ทวนลม กลิ่นผู้ทุศีลส่งกลิ่นไม่สะอาดทวนลม ศีลพาไปสู่สุคติ ศีลเป็นบันไดไปสู่พระนิพพาน ฯลฯ ซึ่งเรื่องราวเหล่านี้ ผู้ที่ศึกษาธรรมมาก่อน ทรงจำพระธรรมได้ ย่อมโยนิโสฯ ได้ง่าย

อนึ่งโยนิโสฯ มิใช่เพียงนำข้อความย่อ ๆ ดังกล่าวมาตริก แต่ต้องนำมาใคร่ครวญ หาเหตุผล สังเกตตัวอย่างจากชีวิตจริง หรือจากพระคัมภีร์ เมื่อใคร่ครวญบ่อย ๆ หรือโยนิโสฯ บ่อย ๆ ก็จะทำให้เกิดกุศลที่ประกอบด้วยปัญญา เห็นตามความเป็นจริงในเรื่องศีล ศีลก็จะบริสุทธิ์

ถาม ข้อนำเข้าข้างต้น ดูเป็นหลักการ เป็นปรีชา ถ้าจะปฏิบัติเรื่องศีลในชีวิตประจำวัน จะปฏิบัติอย่างไร

ตอบ ควรเริ่มต้นด้วยการสมาทานศีลทุกวัน วันละหลาย ๆ ครั้ง พยายามคบคนมีศีลและหลีกเลี่ยงคนทุศีล

ในชีวิตประจำวัน เมื่อเห็นสัตว์สังขารใด ๆ (เห็น คน สัตว์ สิ่งของ) ให้สังเคราะห์ว่า เราจะทำผิดศีลข้อใดได้บ้าง เช่น พบผู้หญิง

คนหนึ่ง ก็ให้โยนิโสฯ แบบวิเคราะห์หิวจี้ว่า เราทำผิดศีลกับเธอ
ข้อไหนบ้าง เช่น ทางวาจา เราผิดศีลโดยพูดเท็จกับเธอก็ได้ พูด
ส่อเสียดกับเธอก็ได้ ทางกาย ไปทำร้ายเธอก็ได้ ฯลฯ เมื่อตรึก
บ่อยๆ สติก็จะมีกำลัง โอกาส ทุศีลน้อยลง

ถ้าพบหมาแมว นกหนู ปูปลา ก็ให้มนสิการว่า เราทำผิดศีล
ข้อปาณาติบาตก็ได้ อทินนาทาน ลักขโมยสัตว์นั้นก็ได้ หรือพูดเพื่อ
เจ้อ เกี่ยวกับสัตว์เหล่านั้น เพื่อหลอกผู้ซื้อ ก็ได้

ในกรณีพบเห็นสิ่งของต่างๆ เช่น ยุคนี่ สิ่งที่พบเห็นบ่อยๆ
คือ โทรศัพท์มือถือ เมื่อเห็นแล้วให้สังเคราะห์ไปในเรื่องศีลว่า
เราอาจทำผิดศีลข้ออทินนาทานก็ได้ ผิดเจตสิกศีลข้อภิชณา เพราะ
อยากได้มาเป็นของตน (โดยทุจริต) ก็ได้ ตัวอันตรายที่สุดในยุคนี
ที่พาลิกษุเข้าไปคลุกคลีกับมาตุคามถึงห้องนอน ทำให้ผิดศีล ทำ
ให้ต้องอาบัติสังฆาทิเสส หรือต้องสึกออกไปเป็นฆราวาส ก็เพราะ
โทรศัพท์มือถือนี้แหละ

ไม่ว่าฆราวาสหรือพระภิกษุ ถ้ามีสติพิจารณาศีล ๕ ศีล ๘ ศีล
๒๒๗ แบบการณมนสิการ จนเป็นวิหารธรรม คือ มีการวิเคราะห์ศีล
เป็นประจำแล้ว ศีลก็จะบริบูรณ์ โอกาสผิดศีลย่อมมีน้อย

ถาม โยนิโสฯ ในชั้นศีลสิกขา มีการตรึก มีการวิเคราะห์หิวจี้
ดังกล่าว พอเข้าใจ ได้ แต่สงสัยว่า ในการเจริญอานาปานสติ มีการ
เพ่งลมหายใจที่กระทบที่ปลายจมูก ไม่มีการตรึก ไม่มีการใคร่ครวญ
ใด ๆ จะต้องมียोนิโสฯ หรือไม่

ตอบ ตามหลักพระธรรมคำสอน กุศลทุกระดับ ทั้งกามาวจร กุศล มหัคคตกุศล โลกุตตรกุศล ล้วนมีโยนิโสฯ เป็นเหตุใกล้ การเจริญอานาปานสติ ก็เพื่อให้เกิดมหัคคตกุศล คือ ฌานกุศล ซึ่งต้องมีโยนิโสฯ เป็น เหตุใกล้ด้วย ดังนี้

การเจริญอานาปานสติ ก่อนที่จะไปเพ่งลมหายใจ จะเริ่มต้น ด้วยการสวดมนต์ เจริญพุทธานุสสติก่อนเสมอ ซึ่งบทสวดนี้จัดว่าเป็น โยนิโสมนสิการอย่างหนึ่ง เพราะตรึงไปในพระพุทธานุสสติ ทำจิตให้เป็นกุศลก่อน เมื่อจิตสงบได้ระดับหนึ่ง จึงไปเพ่งที่ลมหายใจ แต่ถ้าเพ่งแล้วจิตฟุ้งซ่าน ก็ให้มนสิการไปในอนุสติได้อนุสติหนึ่ง เช่น ผู้ที่ทำงานมามาก ก็ให้เจริญจาคานุสสติ ผู้ที่รักชาติมาดี ก็ให้เจริญ ศีลานุสสติ เป็นต้น เมื่อจิตสงบลง จึงไปเพ่งที่ลมหายใจใหม่ สมาธิก็เกิดได้ง่าย การที่ต้องโยนิโสฯ ไปในอนุสติ ก็เพื่อโน้มน้าวจิตให้โอนไปเอนไปในมหากุศล เมื่อจิตที่อ่อน จิตควรแก่การงานแล้ว จึงมา กำหนดที่ลมหายใจ สมาธิก็จะเกิดได้

ถ้าเป็นพระภิกษุ ขณะกำลังเพ่งลมหายใจอยู่ เกิดนิรวณไดนิรวณหนึ่งขึ้นมา ก็ให้โยนิโสฯ เตือนตนเองว่า (แบบอุปปาทก-มนสิการ) เราฉันอาหารของชาวบ้านแล้ว จะมานั่งว่างเหงาหวานนอนอยู่อย่างนี้ไม่ควรเลย หรือชู้ตนเองว่า เวลานอนของเรา ยังมีเหลือเพื่อในหลุมฝังศพ

ถ้าจิตยังฟุ้งซ่านอีก ก็ให้โยนิโสฯ แบบให้กำลังใจตนเองว่า พระโพธิสัตว์ เมื่อพระองค์เริ่มบำเพ็ญภาวนา พระองค์ก็เจริญ

อานาปานสติอย่างนี้แหละ เราเป็นผู้มีบุญที่ทำไว้แล้วหนอ จึงได้มาพบหนทางปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์เช่นนี้

ตัวอย่างโยนิโสฯ ช้างตัน แสดงว่า แม้การเจริญจิตตสิกขา ก็มีโยนิโสมนสิการ ซึ่งโยนิโสฯ ของแต่ละคนย่อมแยกคาย แตกต่างกันไปตามอัธยาศัย ตามการสั่งสมปริยัติ

ถาม ผู้เจริญวิปัสสนา จำเป็นต้องเรียนรู้ปริยัติหรือไม่ เพราะยุคนี้คนส่วนใหญ่เข้าใจว่าลงมือปฏิบัติเลยดีกว่า ไม่ต้องไปเสียเวลาไปเรียนปริยัติ” เพียงสมาทานศีล ฟังอาจารย์อธิบายวิธีปฏิบัติก็มัญญฐานย่อ ๆ เสร็จแล้วก็ให้เข้าห้องปฏิบัติได้เลย พระพุทธองค์ตรัสเรื่องนี้ไว้อย่างไร

ตอบ ในอรรถกถา ส.ข. นาวาสุต (หน้า ๓๕๔) กล่าวถึงความจำเป็นต้องศึกษา ปริยัติ ดังนี้

“ ก็อัสวาททั้งหลายของบรรพชิตสิ้นไปอยู่เป็นนิตย์ เพราะอุทเทส เพราะปริพจจา เพราะกระทำไว้ในใจโดยแยกคาย...”

ถาม ขณะใส่บาตร ควรโยนิโสฯ อย่างไร กุศลจึงบริบูรณ์ ไม่มีมือกุศลเข้ามาแทรก

ตอบ ถ้าใส่บาตรกับพระภิกษุหนุ่ม รูปหล่อ ก็ให้โยนิโสฯ ว่าเรากำลังใส่บาตรกับ พระราहुลพุทธบุตร ถ้าเป็นภิกษุชรา ก็ให้คิดว่าเรากำลังใส่บาตรกับพระอัญญาโกณฑัญญะ ถ้าไม่รู้จักพระอรหันต์องค์ไหนเลย ก็ให้คิดว่า เรากำลังใส่บาตรกับพระภิกษุที่จะเป็นอริยสงฆ์ในอนาคต

ถ้านึกอะไรไม่ออกอีก ก็ให้นึกถึงคุณพระอรียสงฆ์ทั้งหลาย ที่ช่วยสืบพระศาสนามาให้เราจนถึงทุกวันนี้ หรือมนสิการว่า เราโชคดีหนอ ที่ได้เกิดในดินแดนที่มีนาบุญที่อุดมสมบูรณ์ ทำให้พืช คือ กุศลที่เราปลูก เจริญงอกงามดี หรือจะใช้วิธีสวด สัมผัส สรณัง คัจฉามิ ก็ได้ เนื่องการใส่บาตรทุกครั้ง ควรกระทำด้วยความเคารพยำเกรง ควรตั้งใจให้ดี ทั้งก่อนทำ ขณะทำ และหลังทำ ผลของกุศลจึงบริบูรณ์

ถาม ถ้าว้นไหนเตรียมสิ่งของใส่บาตรไม่ทัน จะใส่ด้วย ธนบัตรได้หรือไม่ เพราะเคยเห็นธนบัตรในบาตรพระบ่อยๆ

ตอบ ไม่ควรอย่างยิ่ง เพราะเป็น อสัปปุริสสถาน คือ เป็น สิ่งของที่ไม่สมควรแก่ภิกษุ เงินทองทำอันตรายถึงชีวิต แก่ภิกษุผู้ยินดี ในการสะสมเงินทอง เงินทองนำความเศร้าหมองมาให้พระภิกษุ ทำให้ต้องสีกออกไปเป็นฆราวาส เรามาช่วยกันรักษาสถาบันนี้ไว้เป็น มรดกตกทอดไปถึงลูกหลานของเรา โดยช่วยกันอุปการะดูแลให้ท่าน สามารถรักษาพรหมจรรย์ได้ โดยไม่ต้องทำผิดวินัยเกิด

ถาม เมื่อไปในสถานที่ต่างๆ พบผู้คนจำนวนมาก เช่น ที่ ประชุมหรือที่ห้างสรรพสินค้า หรือไนท์ ในเรือโดยสาร ควรโยนิโสา อย่างไร จิตจึงไม่เป็นอกุศล

ตอบ ให้โยนิโสา ไปตามพระธรรมคำสอนที่ว่า ทุกคนล้วน มีปัญหาชีวิตเหมือนๆ กัน คือ มีทุกข์จากชาติ ชรา พยาธิ มรณะ ทุกรูปทุกนามล้วนตกเป็นทาสของตัณหา ไม่รู้จักอิ่มในวัตถุกาม

เป็นผู้พร่องอยู่เป็นนิจ ทุกชีวิต ไม่ว่าจะเป็นเศรษฐีหรือยาก ก็ต้อง
ละทิ้งทุกสิ่งทุกอย่างไป ไม่มีใครเป็นเจ้าของอะไรๆ ทั้งสิ้น ทุกคน
กำลังถูกมัจจุราชพาไปสู่แดนประหาร ไม่มีใครต้านทานได้เลย

ถ้าพระเจ้าพุทธรพจน์เหล่านี้น่าทริกบ่อยๆ การเพ่งโทษหรือ
การมองผู้อื่นในแง่ร้ายก็ดี การอิจฉาริษยาก็ดี ย่อมบรรเทาลง เมตตา
จิตเพิ่มมากขึ้น ถ้านึกอะไรไม่ออก ก็ให้โยนิโสฯ ว่า โอหนอ วันนี้
เรามาพบตัวทุกข์เต็มห้อง เพราะทุกคนต้องแบกชั้นธัมมามาคนละ
๕ ชั้นธัมม ทุกชั้นธัมม พระพุทธรองค์ตรัสว่า เป็นตัวทุกข์

ถาม ถ้าโยนิโสฯ แบบย่อๆ ย่อยๆ ตามประสาผู้รู้ธรรมะ
ไม่มาก เมื่อเห็นผู้คนทั่วไปในที่สาธารณะ กำลังรอรถเมล์ด้วยความ
กระวนกระวาย บนรถก็มีคนยืนเบียดกัน ในรถแก๊งก็เห็นหน้าคนขับ
เคร่งเครียด รถติดกันยาวเหยียด จะให้โยนิโสฯ อย่างไร

ตอบ ให้โยนิโสฯ ว่า คนเหล่านี้ ไม่ว่าจะเป็น หึงชาย
คนหนุ่มคนแก่ แม่เด็กอนุบาล ต่างก็กำลังเดินทางไปหาอาหาร เรา
กำลังเห็นความทุกข์จากการแสวงหาอาหารของสัตว์โลก โยนิโสฯ
เช่นนี้ จะทำให้เห็นภัยของวิญญู

ถาม ขอให้อย่างตัวอย่าง เมื่อเห็นสัตว์เดรัจฉาน เช่น เห็นวัว
ควาย แมวสุนัข นกหนู มดปลวก ฯลฯ จะให้มนสิการ อย่างไร

ตอบ ให้กระทำไว้ในใจตามพระธรรมคำสอนที่ว่า สังสารวัฏ
อันยาวนานที่ผ่านมา หากจุดเริ่มต้นก็ไม่พบ และจุดจบก็ไม่พบ เรา

ต่างเคยเป็นสัตว์เดรัจฉานมาแล้วทุกคน แม้พระพุทธองค์สมัยที่ทรงบำเพ็ญบารมี ก็เคยเสวยพระชาติ เป็นช้าง เป็นกระปือป่า เป็นกระแต เป็นกระต่าย เป็นปลา เป็นนก เป็นหนู ฯลฯ ดังนั้นทุกคนล้วนมีโอกาสกลับไปเป็นสัตว์เดรัจฉานอีก ถ้าทำทุจริต ๓ เมื่อโยนิโสฯ เช่นนี้ ก็จะทำให้เห็นภัยในสังสารวัฏ เมื่อมนสิการบ่อยๆ ก็จะทำให้ไม่ประมาท ในการบำเพ็ญกุศลทั้งปวง มีเมตตาต่อสัตว์มากขึ้น เป็นต้น

อีกเหตุผลหนึ่ง คือในสังสารวัฏอันยาวนานที่ผ่านมา สัตว์เดรัจฉานเหล่านี้เคยเกี่ยวข้องกับเรามาก่อน เช่น เคยเป็นเพื่อน เป็นพี่ เป็นน้อง เป็นพ่อแม่ เป็นปู่ตายาย ดังในชาดกแสดงว่า ในอดีตชาติ พระอุบลวรรณาเถรี เคยเป็นน้องสาว เคยเป็นมารดา เคยเป็นธิดาของพระ พุทธองค์ เป็นต้น ถ้าเราไปเบียดเบียน ไปทำร้ายใคร ด้วยกาย ด้วยวาจา ก็อาจไปทำร้ายญาติ ทำร้ายลูก หรือไปทำร้ายพ่อแม่ ปู่ตายายของเราก็ได้

ถาม เมื่อเห็นต้นไม้ใบไม้หรือดอกไม้ รู้สึกเพลิดเพลิน เห็นแล้วสบายใจ ดูเหมือนจิตขณะนั้นเป็นกุศล ซึ่งความจริงขณะนั้นจิตเป็นอกุศลประเภทโลภะ เพราะเข้าไปติดข้อง ในสุกนิमित ควรกระทำไว้ในใจอย่างไร จิตจึงจะไม่ตกไปในอกุศล

ตอบ ผู้เจริญสมถกัมมัฏฐานมาก่อน เมื่อเห็นสีต่างๆ ของใบไม้หรือดอกไม้ ผู้นั้น ก็นำมาเป็นอารมณ์ของกสิณได้

ถ้าเป็นบุคคลทั่วไป เมื่อเห็นต้นไม้ออกไม้ ทั้งงามและไม่งาม ถ้าไม่ให้จิตตกไปในอกุศล ต้องมีอินทรีย์สังวร คือ มีจักขุสังวร อันเป็นการปิดกั้นไม่ให้กิเลสเข้ามาทางตา ทำได้โดยไม่ดู ไม่มอง เสียแต่แรก ซึ่งขั้นนี้สำคัญมาก แต่ก็ทำได้บางกรณี ถ้าจำเป็นต้องดูต้องเห็น หรือเห็นไปแล้ว กิเลสเกิดขึ้นแล้ว วิธีกำจัดกิเลสในขั้นนี้ ทำได้ด้วยจักขุสังวร โดยนำนิมิตหรือภาพที่เห็นนั้น มามนสิการ ให้แยกคาย ซึ่งมนสิการได้ต่าง ๆ ตามอุปนิสัย ตามคุณธรรมของแต่ละบุคคลที่สั่งสมมา เช่น โยนิโสฯ ที่พระพุทธโฆษาจารย์แสดงไว้ใน วิสุทธิมรรค รุตังคินิเทศ (หน้า ๑๑๕) เมื่อเห็นต้นไม้ใบไม้ ดังนี้

“ เมื่อรูกขมุสิกภิกษุได้เห็นใบไม้หลายชนิด คือ ชนิดสีแดง เข้มบ้าง ชนิดเขียวสดบ้าง ชนิดเหลืองที่ร่วงหล่นแล้วบ้าง ย่อมจะบรรเทาวิจจสัญญา คือ ละวิปัสสว่า สิ่งทั้งปวงเป็นของเที่ยง เสียได้ ”

ข้อความข้างต้น เป็นการเจริญวิปัสสนา แม้ฆราวาสเมื่อเห็น ต้นไม้เห็นใบไม้ ก็โยนิโสฯ ให้คล้อยตามไตรลักษณ์ได้ เช่น ความไม่เที่ยง ความไม่ยั่งยืนของรูปกายและนามกาย โดยพิจารณาถึงความเปลี่ยนแปลงของสรีระในวัยต่างๆ ของตนเองบ้าง ของผู้อื่นบ้าง ซึ่งไม่ต่างจากการเปลี่ยนสีของใบไม้

ถาม ภิกษุหนุ่มๆ ควรโยนิโสมนสิการอย่างไร จึงทำให้ความรู้สึกทางเพศบรรเทาลง เมื่อเห็นมาตุคามแต่งตัวล่อแหลมในยุคนี

ตอบ เรื่องนี้มีความสำคัญมาก พระพุทธองค์ทรงเห็นภัยอันตรายต่อพรหมจรรย์ ของภิกษุหนุ่มทั้งหลาย จึงตรัสวิธีโยนิโสอันแยบคาย ให้ภิกษุนำไปมนสิการ ดังนี้

สมัยหนึ่งพระเจ้าอุเทนสงสัยว่าด้วยเหตุปัจจัยอะไรหนอที่จะทำให้ภิกษุหนุ่มวัยรุ่น ผู้มีผมดำสนิท ผู้ยังไม่หมดความระเริงในกามทั้งหลาย สามารถอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์จนตลอดชีวิตได้ ท่านจึงนำปัญหานี้ไปถามพระปิณโฑลทวารเถระฯ ตอบว่า

“พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ภิกษุหนุ่มเหล่านั้น ตั้งจิต (โยนิโสฯ) ในสตรีปุณมารดาว่าเป็นมารดา ในสตรีปุณพีสาวหรือน้องสาวว่าเป็นพีสาว หรือน้องสาว ในสตรีปุณธิดาว่าเป็นธิดา ราคะก็จะไม่เกิด แต่ถ้าราคะยังเกิดอีก ก็ให้พิจารณา (โยนิโสฯ) กายนั้นแหละ โดยความเป็นสิ่งปฏิกุศล เช่น พิจารณา ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง ไล่ใหญ่ ไล่ย่อย อาหารเก่า อาหารใหม่ ฯลฯ ราคะก็จะไม่เกิด

ถ้าราคะยังเกิดอีก พระองค์ก็ทรงโอวาทภิกษุ ให้โยนิโสฯ แยบคายยิ่งขึ้นไปอีก ดังนี้

เธอทั้งหลาย จงมีทวารอันคุ้มครองแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย อยู่เถิดเธอทั้งหลาย เห็นรูปด้วยตาแล้ว จงอย่าเป็นผู้ถือเอาโดยนิमित (สุกนิमित-ปฏิฆนิमित) อย่าเป็นผู้ถือเอาโดยอนุพยัญชนะ

จงปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทรีย์ ซึ่งหากไม่สำรวมแล้ว ย่อมเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามก คือ อภิชฌาและพยาบาทครอบงำได้ แม้ทวารอื่น ๆ ก็ให้มีการคุ้มครอง.....

ถาม ในการดำเนินชีวิตประจำวันของผู้ที่เพ่งศึกษาธรรมะมาไม่มากนัก จะโยนิโสฯ อย่างผู้มีสุตะ มีปัญญาย่อมเป็นไปไม่ได้ จะตรีกอย่างไร จิตจึงไม่ตกไปในอกุศล

ตอบ สำหรับผู้ไม่มีพื้นฐานทางธรรมมาก่อน ก็ให้ตรีกแบบง่าย ๆ เช่น เห็นใคร ไม่ว่าจะเคยรู้จักหรือไม่รู้จักก็ตาม ให้คิดอยู่ในใจ เหมือนกำลังบอกกับคนนั้นว่า ขอให้คุณมีความสุขนะ ถ้าพบคนมีอายุก็ให้บอกว่า ขอให้พ่อมีความสุขนะ ถ้าคนนั้นกำลังทำงานอยู่ ก็ให้ถามในใจว่า เหนื่อยไหมพี่ เหนื่อยไหมน้อง ระวังอันตรายหน่อยนะ ฯลฯ โดยพยายามทำความรู้สึกอย่างจริงจัง เหมือนกำลังพูดอยู่กับญาติ หรือกำลังเตือนลูกหลาน

การตรีกดังกล่าว เป็นโยนิโสฯ แบบง่าย ๆ ขณะนั้น จิตเป็นเมตตา เป็นจิตอ่อนโยน เป็นมหากุศลจิต ย่อมไม่มีโทษ มีสุขเป็นวิบาก ความเครียดลดลง ความดันโลหิตลดลง เป็นการเจริญกุศลที่ไม่ต้องเสียเงินเสียทอง ผู้ใดทำได้ ปิตีจะเกิดกับผู้นั้นทันที ถ้ายังทำไม่ได้ ก็ฝึกจิตให้คิดแต่ในแง่ดี ๆ ปรารภนาตากับบุคคลที่เรารัก หรือที่เราเคารพก่อน เช่น ทำกับพ่อแม่กับลูกหลาน กับญาติสนิทมิตรสหาย กับเพื่อนบ้าน เป็นต้น

ในชีวิตประจำวัน ก็ให้ฝึกรู้จักหักทลายผู้อื่นก่อน ส่งไมตรี โดยยิ้มให้ตามสมควร ตามโอกาส ตามความเหมาะสม แม้การกระทำง่าย ๆ เช่นนี้ บางครั้งอาจต้องฝืนใจทำ กับบางบุคคล แต่ถ้าทำได้ครั้งหนึ่ง นั่นเป็นการชนะตัวเองที่ชนะได้แสนยาก ถ้าทำได้ครั้งหนึ่ง ครั้งต่อ ๆ ไปก็ทำได้ไม่ยากนัก ลองดูเถิด นี่แหละเป็นการปฏิบัติธรรมที่แท้จริง เป็นโยนิโสมนสิการ

จากประสบการณ์ของข้าพเจ้า ครั้งหนึ่งบนรถไฟขบวน กรุงเทพฯ-เชียงใหม่ ที่นั่ง ที่นอนของข้าพเจ้าติดกับนักท่องเที่ยวกลุ่มหนึ่ง เขากำลังดื่มเบียร์ สนุกสนาน ส่งเสียงดังมาก ในกลุ่มนั้นมีหญิงไทยคนหนึ่งมากับสามี ข้าพเจ้ามั่นใจว่า ถ้าเราต้องเครียดกับเสียงรบกวนนั้น กว่าจะถึงเชียงใหม่ อकुศลของข้าพเจ้าคงเต็มตู้รถไฟแน่

ข้าพเจ้าตัดสินใจส่งไมตรีจิต ด้วยท่าทีที่เป็นมิตร โดยเข้าไปทักทายกับภรรยาคนไทย ใต้ถามทุกข์สุขที่เขาไปใช้ชีวิตในต่างประเทศ นี่เป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้เราพูดคุยกันอย่างสนุกสนาน ผลคือความตึงเครียดของข้าพเจ้าหมดไปในพริบตา ปีติเข้ามาแทนที่ผลของการเจริญเมตตา ทำให้เราสนิทสนมเหมือนญาติที่จากกันมานาน ก่อนนอน เขายังช่วยหยิบเสื้อหนาวมาสวมให้ข้าพเจ้า ทำอย่างสนิทสนม คำคินนั้น บนรถไฟ ข้าพเจ้านอนหลับอย่างมีความสุข เมื่อระลึกถึงเหตุการณ์ครั้งนั้นที่ไร ข้าพเจ้ารู้สึกปีติทุกครั้ง

การเจริญกุศลดังกล่าว เป็นการเจริญเมตตา เป็นมหากุศล ทำชั่วเวลาสั้นๆ ไม่ต้องตระเตรียมอะไรให้ยุ่งยาก แต่เป็นกุศลที่มีอานิสงส์ยิ่งใหญ่ เพราะเป็นปฏิบัติบูชา ดังในคัมภีร์ อัง.นวก. เวลามสูตร พระพุทธองค์ตรัสกับท่านอนาถบิณฑิกคฤหบดีว่า

“..การที่บุคคลเจริญเมตตาจิต โดยที่สุจริตแม้เพียงเวลาสุดดมของหอม มีอานิสงส์มากกว่าการสมาทานศีล, การถึงพร้อมสรวงคณน์, การถวายวิหารแก่สงฆ์ที่มาจากจตุรทิศ และทานที่บุคคลถวายให้ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้า เป็นประมุข....”

การเจริญเมตตาดังกล่าวทำได้ง่ายสำหรับบุคคลที่มีเมตตาจิตเป็นพื้นอยู่แล้ว แต่ยากสำหรับผู้มีโทสะ หรือมีมานะถือตัว โดยเฉพาะผู้มียศศักดิ์ มีชาติตระกูล หรือมีฐานะทั่วไป บุคคลเหล่านี้ส่วนใหญ่เจริญเมตตาไปกับคนทั่วไปยาก

สำหรับผู้ได้ศึกษาพระธรรม มีปัญญารู้จักคุณของกุศลและโทษของอกุศล ผู้นั้นย่อมเจริญกุศลขึ้นได้ง่าย ทำได้ตลอดเวลาเจริญแล้ว ย่อมได้รับผลบุญ คือ ความสุข ความเป็นมิตรไมตรีที่สะท้อนตอบกลับมาจากผู้อื่นทันที ไม่ต้องรอถึงชาติหน้า ทดลองทำดูเถิด กำไรชีวิต เป็นการบำเพ็ญกุศลที่ลงทุนน้อยที่สุด

อีกเหตุการณ์หนึ่ง ขณะข้าพเจ้าขับรถไปบนเส้นทางชนบทแห่งหนึ่ง ข้าพเจ้าสังเกตเห็นสวนดอกไม้ข้างทาง ตกแต่งไว้อย่างงามมาก มีชายคนหนึ่งกำลังแต่งสวนอยู่ สติเตือนข้าพเจ้าว่า เจริญเมตตา

ลี ข้าพเจ้ารีบส่งความเป็นมิตรไมตรีให้เขา ด้วยกายวิญญูติ โดยยก
หัวแม่มือชูขึ้นให้เขาเห็น แสดงชื่นชมในฝีมือจัดสวนของเขา
นี่เป็นการแสดงมุทิตาจิต เขาขอบใจข้าพเจ้าด้วยการส่งยิ้มมาให้
นี่เป็นการปฏิบัติธรรมที่ทำได้ง่าย ๆ ทำแล้ว มีความสุขทันทีทั้งผู้ให้
และผู้รับ

การนำ โยนิโสมนสิการ มาเรียบเรียง คงจบลงเพียงเท่านั้น
ข้าพเจ้าใคร่ขอความกรุณา ต่อท่านผู้อ่านทั้งหลาย ได้โปรดช่วย
พิจารณาว่า สมมติฐานที่ข้าพเจ้าได้ตั้งไว้ว่า โยนิโสมนสิการเป็นธรรม
ที่ชี้แนวแห่งโลกุตตระและเป็นการปฏิบัติธรรม สมมติฐานดังกล่าว
จะสอดคล้องกับหลักฐานในพระคัมภีร์หรือไม่ หรือมีข้อความใด
ผิดพลาดประการใด กรุณาส่งคำแนะนำและความคิดเห็นของท่านไป
ให้ข้าพเจ้าด้วย จักเป็นพระคุณอย่างยิ่ง อนึ่งข้าพเจ้าขออนุโมทนา
ในกุศลเจตนาที่ท่านได้อ่านเรื่องโยนิโสฯ มาถึงหน้าสุดท้าย ถ้ามี
ข้อความใดผิด ข้อความนั้นเป็นของข้าพเจ้า ส่วนข้อความใดที่ถูกต้อง
ข้อความนั้นเป็น พระธรรมของ พระผู้มีพระภาคเจ้า

การเรียบเรียงเชิงวิเคราะห์ เรื่องโยนิโสฯ ครั้งนี้ ข้าพเจ้าได้รับ
ความกรุณาช่วยแนะนำจากพระอาจารย์สมบัติ นันทิโก พระอาจารย์
ผู้ไม่ประสงค์ออกนามรูปหนึ่ง ท่านอาจารย์ประณีต ก้องสมุทฺร ท่าน
อาจารย์จำรูญ ธรรมดา ท่านอาจารย์สุรพงศ์ เทพสุธา ได้กรุณาช่วย
ตรวจสอบความถูกต้อง ตรวจสอบหลักฐานที่อ้างอิง ตลอดจนพิสูจน์
อักษร จึงกราบขอบพระคุณมาด้วยความเคารพอย่างสูง

ด้วยอำนาจแห่งบุญกุศลครั้งนี้ขอให้พระอาจารย์และ
อาจารย์ทุกท่าน จงพ้นจากทุกติภูมิใดๆ ขอให้บรรลุ มรรคผล เข้าสู่
พระนิพพานในอนาคตกาลโดยไม่เนิ่นนานเทอญ

การเรียบเรียงเรื่องโยนิโสมนสิการได้จบลงเพียงเท่านี้
จิรัติฉนฺตฺ สทุธมฺโม ขอพระสังฆธรรมของพระโลกนาถ จงสถิต
สถาพร ดำรงมั่นอยู่ตลอดกาลนานเทอญ

.....

รายนามผู้มีจิตศรัทธาพิมพ์หนังสือโยนิโสมนสิการ

๑. คุณอมร - คุณพะเยาว์ เตชอัศกุล	๑๐,๐๐๐.๐๐ บาท
๒. คุณกึ่งกาญจน์ อารักษ์พุทธานันท์	๓๐,๐๐๐.๐๐ บาท
๓. คุณสรพงษ์ - คุณอวยพร เตชอัศกุล และครอบครัว	๒,๐๐๐.๐๐ บาท
๔. คุณสรนัยน์ - คุณกนกพร เตชอัศกุล และครอบครัว	๑๐,๐๐๐.๐๐ บาท
๕. คุณสรนันท์ - คุณเนาวรัตน์ เตชอัศกุล และครอบครัว	๑๐,๐๐๐.๐๐ บาท
๖. คุณไพลิน เตชอัศกุล และครอบครัว	๓,๐๐๐.๐๐ บาท

สพฺพทานํ ธมฺมทานํ ชินาติ
สพฺพํ รลํ ธมฺมรโส ชินาติ
สพฺพํ รดี ธมฺมรดี ชินาติ
ตณฺหกุขโย สพฺพทุกฺขํ ชินาติ.

การให้ธรรมชนะการให้ทั้งปวง
รสแห่งธรรมชนะรสทั้งปวง
ความยินดีในธรรมชนะความยินดีทั้งปวง
ความสิ้นตัณหาชนะทุกขทั้งปวง

(อุททกนิกาย ธรรมบท ตัณหาวรรค)



จัดพิมพ์ครั้งที่ ๒ โดย นายสันติ เตชอัครกุล
จำนวน ๒๐,๐๐๐ เล่ม
เพื่อบูชาพระรัตนตรัย (พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์)
และแจกเป็นธรรมทาน

ทีมา ชาครโต รตติ ทีฆิ์ สนฺตสุส โยชนํ
ทีโฆ พาลานํ สํสาโร สทุมมํ อวิชานตํ.

“ราตรีของคนผู้ตื่นอยู่ นาน, โยชน์ของคนล้าแล้ว ไกล,
สงสารของคนพาลทั้งหลาย ผู้ไม่รู้ที่อยู่ซึ่งสัทธิธรรม ย่อมยาว.”

สหสุสมิ์ เจ คธา อนตฺตอปทสฺสยหิตา
เอกํ คธาปทํ เสยฺโย ยํ สุตฺวา อุปสมฺมตฺติ.

“หากว่าคธาแม่พินหนึ่ง ไม่ประกอบด้วยบทเป็น
ประโยชน์ (ไม่ประเสริฐ) บทแห่งคธาบทเดียว ซึ่งบุคคลฟัง
แล้ว สงบระงับได้ประเสริฐกว่า.”

คธาธรรมบท



โยนิโสมนสิการ

เรียบเรียงโดย พันเอกธงชัย แสงรัตน์



จัดพิมพ์ครั้งที่ ๒ โดย นายสันติ เตชอัครกุล

จำนวน ๒๐,๐๐๐ เล่ม เพื่อบูชาพระรัตนตรัย (พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์) และแจกเป็นธรรมทาน